

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK

16. szám.

MAGYAR
MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI
MOZZANATOK

GIOVANNI ÉS MATTEO VILLANI

KRÓNIKÁI ALAPJÁN

BÖLCSÉSZETDOKTORI ÉRTEKEZÉS

IRTA

MISKULIN ALAJOS

BUDAPEST

STEPHANEUM NYOMDA R. T.

1905

KÚTFŐK.

1. *Giovanni Villani* } Muratori : Rerum italicarum scriptores XIII., XIV.
2. *Matteo Villani* }
3. *Küküllői János* krónikája (ed. Schwandtner).
4. *Anonymi Itali* : Historia. R. i. ss. XVI.
5. *Ugo Balzani* : Le cronache italiane nel medio evo (Hoepli. 1901.).
6. *Isidoro Del Lungo* : Dino Compagni e la sua cronica.
7. *D'Ancona e Bacci* : Compendio della letteratura italiana. 462—469. l.
8. *Guglielmo Volpi* : Storia letteraria d'Italia. 230—35. l.
9. *Lánczy Gyula* : Történelmi kor- és jellemrajzok (Dantesca).
10. *Symonds* : A renaissance Olaszországban. 3 k.
11. *Berzeviczy Albert* : Itália. (2-ik k.)
12. *Óvdy Lipót* : A magyar Anjouk eredete.
13.   "   "   Anjoukori kutatások. Századok. 1879.
14. *Pór Antal* : Nagy Lajos. 2. kötet.
15. *Kozics László* : Nagy Lajos nápolyi hadjáratai. A «M. Hadt. Közl.» 1890-ik évi kötetében.
16. *Dr. Csuday Jenő* : A magyarok történelme. I. k.
17. *Dante Alighieri* : La Divina Commedia.
18. *Marczali Henrik* : A magyar történet kútfőinek kézikönyve.
19.   "   "   A legrégebb magyar címerről (Archaeol. Ért.) 1885.
20.   "   "   Az Árpádok és Dalmácia.
21. *Cesare Cantù* : Storia universale tomo XIII.
22.   "   "   Ezelino da Romano.
23. *Fejérfataky László* : Monumenta Hungariae Heraldica. 1, 2. füzet.
24. *Fraknói Vilmos* : Petrarca és Nagy Lajos. (Akad. Ért.) 1900.
25. *Hunfalvy Pál* : Magyarország Ethnografiája.
26. *Mária-Czelli Liliomok*. Pest, 1858.
27. *Prohászka Ottokár* : Ég és Föld.
28. *J. Burckhardt* : Die Kultur der Renaissance in Italien.
29. *Bárczay Oszkár* : A hadügy fejlődésének története. 2. k.
30. *Szendrei János* : Magyar hadtörténelmi emlékek az ezredéves országos kiállításon.
31. *Macaulay* : Machiavelli. (Olcsó könyvtár.)

1. A renaissance hatása az írókra.

ITÁLIAÉRT és a régi világot való rajongás két egymástól elválaszthatatlan fogalom.

Róma és itáliai tartományai, a régi világ műveltségének őreiül, foglalják magukban a legszebb római emlékek maradványait, romjait. Itáliában a XIV. század elején szaturálva volt a levegő egy oly elemmel, a mely a régiségek megszemlélése útján a történelmi múltért lelkesedni tudó embereket azok tanulmányozására ösztökölte.

Ez az elem a renaissance nevet viseli: az ő hévének köszönhetjük a régi irodalmi termékeknek és tudománynak fölélesztését s a mely, habár eleinte vészthozó hatással volt az erkölcsi életre, idővel a keresztény világnézettel össze tudta egyeztetni az óvilág műveltségét.

Ebben az időben a régiségek csábítólag hatottak az írói tehetséggel bíró emberekre, a kiket az örök város műveltségének és politikai intézményeinek föltámasztására serkentettek.

Ezen lelkesítő erő útjában akadályokra nem talált s foglyát egyenes irányban célja felé vezette, a mely az akkori szokások feláldoztával a régi romjain egy új világot alkotott.

A régi világ politikai intézményeit a keresztény

világnézettel nem voltak képesek összeegyeztetni. Nem lehetett t. i. Rómából a régi köztársasági kormányrendszerrel igazgatni az egész világot és, ha ez a kormányforma verhetett is gyökeret az örök városban, rövid életű intézménynek bizonyult be.

Czélzok Cola di Rienzi esetére. Ez a néptribunus, mint az általa létesített római köztársaság feje, hatalmának tetőpontján még a császárválasztásra is mert befolyjni. De bukása ép oly gyors volt, mint emelkedése.

A régi műveltség ellenben a codexek fölfedezése folytán a legnagyobb mértékben terjesztette a régi tudományokat, ismereteket és oly nagy hatalomra tett szert, hogy magukat a pápákat is a maga részére nyerte.

Azon korszakot, a mely 1447—1526-ig terjed, a «renaissanceskori pápák» idejének nevezik. Ezen időtartam a humanismus legfényesebb korszaka. A pápák pártfogolják a tudósokat, művészeket, írókat, költőket s maguk is foglalkoznak a classici tanulmányokkal.

Igaz másrészt az is, hogy ezen pápák közt voltak olyanok, a kik a régi műveltség tanulmányozásának kedvéért megfeledkeztek az egyház erélyes kormányzásáról, de az ilyen esetek a pápaság történetében kivételek.

Rómának a lutheránus németek által történt kizsákmányolásával végződik a renaissance hevének ideje s új szerzetesrendek alapítása után gyűl össze a katolikus egyház legfontosabb zsinata: a trentói zsinat. A humanismus idejében a tudósok helyes latinsággal írtak s egy fölfedezett codex vagy egyszerű pergamen értékét akármilyen kincs sem volt képes megközelíteni.

A codexek fölfedezését Francesco Petrarca kezdte meg. Ő nemcsak a régi irodalomért, tudományért rajongott, hanem mint Cola di Rienzi pártfogója, a «senatus

populusque romanus»-ért is. Köztársasági kormányrendszert akart Rómával az élen.

Boccacci szintén új életet adott több codexnek. Az isteni költőt Vergilius kalauzolja a poklon s tisztító-tűzön át. De a régi maradványok és emlékek megtekintése a hazafiságért való lelkesedést is szülte.

Ezen iránynak egyik képviselője Giovanni Villani, a ki az első pápai jubileum alkalmával Rómában tartózkodott, a melynek nagy és régi emlékei «*veggendo le grandi e antiche cose di quella...*» oly benyomást hagytak meg lelkében, hogy magát hazafias munka, Firenze történetének megírására határozta el.¹

***

A renaissance idejével kiválóan ezek foglalkoztak :

Isidoro Del Lungo : Florentia.

Pasquale Villari : Niccolò Macchiavelli e i suoi tempi. (Érdekes a vezetése 1—303. l.) 3. k.

« « *Storia di Girolamo Savonarola*. 2. k.

Symonds : A renaissance Olaszországban. 3. k. (Akad. k.)

Jakob Burckhardt : Die Kultur der Renaissance in Italien.

Berzeviczy Albert : Itália. 2-ik kiadás.

Dr. Acsay Antal : A renaissance Itáliában.

¹ *Muratori* : *Rerum. ital. scrip.* XIII. VIII. 36.

2. A Villani-féle krónikák.

A XIV. SZÁZAD első évében a középkori olasz krónikairók fejedelme, a firenzei Giovanni Villani, vesztollat kezébe, hogy szülővárosának megírja a történetét. Munkája világkrónika, a mely a bibliai eseményekkel veszi kezdetét s 1348-ig terjed.

Ezen évtől kezdve, a mely egyúttal halálának éve is, öccse, Matteo, egészen élte végéig, 1363-ig folytatja az események feljegyzését, a mivel halála után fia, Filippo, foglalkozik 1364-ig. Ennélfogva a Villani-féle krónikákat családi irodalmi vállalatnak lehet tartani. Ezen három krónika nagy terjedelmű munkát tesz ki, a melylyel eddig külön tanulmányban nem igen foglalkoztak.

Krónikásainkról van ugyan említés minden olasz irodalomtörténetben és a renaissance idejét tárgyaló könyvekben, de mint egy kimerítő tanulmány tárgya még nem láttak napvilágot.

Isidoro Del Lungo «Dino Compagni e la sua cronica» című munkájában megismerteti Giovanni és Matteo krónikáit is, sőt az elsőből több adatot idéz, hogy ezeket Dino elbeszéléseivel összehasonlítsa. 1901-ben megjelent Milanóban a Hoepli-féle könyvkiadó-vállalatnál második kiadásban Ugo Balzani-tól egy a

középkori olasz krónikákkal foglalkozó könyv «Le croniche italiane nel medio evo» czímen, a mely utolsó lapjain kérdésünket érinti. Az olasz irodalomban a három Villanit a XIV. századbeli másodrendű prózaírók közé tették.

A Villani-féle krónikák kiadási történetére vonatkozó adatokat Lodovico Antonio Muratorinak és Filippo és Giacomo Giunti testvéreknek, a kiknek kiadásain alapulnak a Muratori-féle kiadások is, a krónikákhoz írt bevezetéseikből szedtem ki.

Giovanni krónikáját adta ki legelőször Veneziában Jacopus Fasolus 1537-ben. Ezt a kiadást, a mely hibás volt, követte 1559-ben a Giunti testvérek kiadása, a melyet Cosmo de' Medici, Firenze és Siena herczegének ajánlottak¹ s a melyhez Remigius Naninus írt bevezetést.²

Muratori ezt a kiadást egy Giovanni Battista Recanati, veneziai patricius codexével hasonlítja össze, mert szándéka volt «*castigatorem, quam antea, si liceret, editionem instruere*».³ A mi e codex leírását illeti, saját szavait idézem: «*Est is codex, ingentis profecto molis, chartaceus, sed ex ea crassa papyro compactus, quae ante aliquot Secula in usu fuit. Characterum autem forma, et Rubricae, sive Capita minio scripta, eam antiquitatem voluminis indicabant, ut si quid fidere possum peritiae, quam mihi de hujusmodi rebus comparavi, Librum putem eodem Seculo XIV, quo Villanus Auctor floruit, fuisse exaratum*».⁴ Ez a Muratori-féle kiadás Milanóban jelent meg 1728-ban.⁵

A Giunti testvérek három ízben adták ki Matteo

¹ L. A. Muratori: *Rerum italicarum scriptores*. XIII. 5—6. l. ² U. a. o. c. 7. l. ³ 4 U. a. o. c. XIII. 4. l. ⁵ U. a. o. c. XIII.

krónikáját. Legelőször Veneziában 1562-ben, a mely kiadás egy Lodovico Castelvetro nevű modenai polgár codexe alapján készült el.¹ Ez a kiadás pedig nem volt teljes. «*Prima autem editio haec Libros tantum VIII. et partem Noni complectebatur.*»²

A kiadók a hiányos rész megszerzését Giuliano de' Ricci, egy firenzei patriciusi család sarjadékától kieszközölték. Ezt a codexet a Ricci családnak egy őse, Ardingo di Corso de' Ricci, írta 1374 körül: A Giunti testvérek «*quae in praecedenti editione deerant, Anno 1577. Florentiae evulgarunt.*»³ Ez volt Matteo krónikájának a második kiadása, a mely a IX. könyv hiányos részét (a 86-ik fejezettől kezdve), a X. és XI. könyveket és Filippo rövid krónikáját tartalmazta. A kiadó testvérek 1581-ben az első kilencz könyvet egy új kiadásban bocsátották közre Firenzében, a mely kiadás és az 1577-iki «*universam Matthaei ac Philippi Historiam complectuntur.*»⁴ Muratori ezeket a kiadásokat Corso de' Ricci és Marco Covone, «*ambo Florentini Patricii*» codexeivel összehasonlította⁵ és 1729-ben Milanóban közrebocsátotta.⁶

A Muratori-féle kiadások nagy szorgalomnak a gyümölcse s egészen megbízhatók.

1904 áprilisében a Rómában tartott nemzetközi történelmi congressuson elhatározták, hogy a Muratori-féle 28 kötetes kútfői gyűjteményt új kiadásban fogják közrebocsátani. A gondolat nemes, de hogy mikor fog megvalósulni, a jövő kérdése.

¹ R. i. ss. XIV. 1. l. ² o. c. XIV. 1. l. ^{3 4 5} o. c. XIV. 1. l. Fil. e. Giac. Giunti. «Al lettore» o. c. XIV. 8. l. ⁶ o. c. XIV.

3. Giovanni és Matteo Villani.

GIOVANNI VILLANI élete nagyobb vonásaiban ismeretes, de nem áll ez Matteóra nézve, a kinek 1348—1363-ig terjedő életszakában semmi fontos nem történt, a mit ő feljegyzésre méltónak tartott volna. Amaz krónikájának megírására életének nagyobb részét fordította: 48 évet, holott emez csak 15-öt. Ezen időkülönbség magyarázhatja meg a két krónikában az életadatokat előfordulását, illetőleg hiányát.

A Villani család tekintélyes állást foglalhatott el az akkori firenzei társadalomban. Muratori erre nézve ezeket mondja: *«Familia si non veteri nobilitate conspicua, certe aliquo civilitatis splendore supra vulgus elata; nam ejus (Johannis) pater Villanus (ab hoc paterno nomine censet Scipio Admiratus filios suscepisse agnomentum) Anno 1300. Priorem Reipublicae egit.*¹

¹ R. i. ss. XIII. Praefatio. 3. l. D' Ancona e Bacci: *Compendio della letteratura italiana* 462—469. l. G. Volpi: *Storia letteraria d'Italia*. 230—235. l.

Giovanni szülővárosa Firenze, de születési évét homály fedi, halálát az 1348-ban dühöngött pestis okozta.

Tagja volt a «*calimala*»-i «*arte*»-nak.¹ Az «*arte*» szó «inkább a kereskedelmi társulás jellegével bírt, mint a középkori ipari czéh természetével.»² Ez «magába foglalta a városnak minden kereseti foglalkozását.»³ A legeredetibb florentin «*arte*» volt a «*calimala*»-i,⁴ a mely posztókereskedéssel foglalkozott.⁵ 1282 után egy firenzei polgár csakis mint egy «*arte*» tagja vehetett részt a kormányzásban.

Ezekkel az u. n. «*arti maggiori*»-val szemben alárendelt szerepet játszottak az «*arti minori*», «melyekben a kézimunka és a fogyasztási cikkek detail-kereskedése szervezkedett s a melyeknek társadalmi, kormányzati és politikai szereplése alsóbbrendű foglalkozási és értelmi színvonaluk arányában érvényesült.»⁶

1282 június 15-én a «*calimala*»-i kereskedelmi társulás indítványára új tisztség lép életbe: a prioratus. E méltóság viselői voltak a «*priori delle arti maggiori*», a kik csak két hónapig maradtak hivatalban. Az első két hónapig három prior állott a democraticus firenzei köztársaság élén. A priorok száma a második választásnál hatra, később, ha a körülmények megkívánták, tizenkettőre is emelkedett.

Giovanni a «*priori*» elnevezését a «*vos estis priores*» Krisztusnak az apostolokhoz intézett szavaiból keletkezteti.⁷ Ő maga 1317-ben viselte a priori méltóságot. S e tisztségen kívül két priortársával együtt a Pisa ellen viselt

¹ G. Vill. X. 176.   ^{2 3 4 5} Lányi Gy. Történelmi kor- és jellemrajzok. 67. l.   ⁶ U. a. 68. l.   ⁷ VII. 78.

háború költségeinek fedezésére az adóemeléssel is meg volt bízva.¹

1321-ben hozzáfogtak a San Gallótól nevezett kaputól a Sant' Ambrogio nevű kapúig húzódó tornyos falaknak az építéséhez, a mely Giovanni és más «tiszteltreméltó» polgártársainak tervezete alapján s vezetése mellett készült el.²

Ezenkívül tagja volt azon tanácsnak, a mely 1328-ban s a két következő évben az inség folytán nyomorúságba esett népnek segédkezet nyújtott. Ekkor egész Itáliában megdrágult a kenyér ára. Kiválóan nagy volt a nyomor Toscanában. Perugia, Siena, Lucca, Pistoja és sok más toscanai város kiűzték területükből az éhezőket, a kiknek javarészét Firenze tartotta fönn. Gabonát hozattak Sici-liából «nagy veszélylyel és költséggel» — *con gran rischio e spendio*. — Firenze ezen évek alatt a nyomor enyhítésére 60.000-nél több arany forintot költött. A tanács bölcs intézkedésénél fogva a nyomorgók napi élete csak 8—12 denárba került, mert hat obon (uncia) kenyér ára volt 4 denár.

Giovanni ezen segítség leírását a jövőre való tekintetből tette, mely cél mindig szemei előtt van, ha szülő-városának egy építményéről, vagy intézményéről van szó.³

1330-ban, mint a «*calimala*»-i «*arte*» képviselője fel-üggyel Szent János érczkapúinak elkészítésére s ugyanekkor az ő indítványára épült fel a firenzei apátság tornya is.⁴

1341-ben a ferrarai udvarnál tartózkodik, mint tús. Firenze és Pisa versenyeztek egymással Lucca megszerzésének ügyében. A firenzeiek egy évre városuk élére

¹ IX. 80. ² IX. 135. Ebben az évben megint volt a priorok egyike s harmadizben viselte e tisztséget 1328-ban. ³ X. 120. ⁴ X. 176.

egy 20 tagból álló tanácsot állítottak, hogy ez Mastino della Scala, ferrarai hercegtől és Lucca urától, e várost megszerezze. A tanács ezen ügyben a ferrarai udvarnak részletfizetés mellett 250.000 arany forintot ajánlott fel s biztosítékul 50 túszt küldött Mastino della Scalához. *«E per l'osservanza de' patti mandarono a Ferrara li 9 Agosto 50 stadichi.»* Ezek közt akarata ellenére *«contro a nostra volontà»*, krónikairónk is volt. A túszyok másfél hónapig maradtak a ferrarai hercegnél, a ki őket nagy tiszteletben részesítette *«...e ricevendo grande honore da' Signori Marchesi di conviti al continuo.»*¹

Giovanni helyteleníti a tanácsnak Mastino della Scalával kötött szerződését, a mely havonként 30.000 arany forintot vett igénybe. A szerződés volt oka a firenze-pisai háborúnak is, a mely 1341 okt. 2-án a pisai fegyverek győzelmével végződött. Krónikairónk a szülővárosát ért vereségről Ferrarában vett tudomást. *«Quando fu la detta sconfitta, noi Giovanni Villani Autore di questa opera, eravamo in Ferrara stadico di Messer Mastino per lo nostro Comune.»* Ő a firenzeiek vereségét isteni büntetésnek tartja, mert városukban folytonos volt az ellenségeskedés, melyet a pártokra szakadt polgárság előidézett. Mindemellett a polgárháború mellett még Lucca és más területek elfoglalására is törekedtek: *«... e per la nostra presuntione non istare contenti a' nostri termini, ma volere occupare non solamente Lucca, ma l'altre Città e terre vicine indebitamente.»*²

Giovanni életének fontosabb mozzanatait a felsorolt események alkotják. Mint nagykereskedő sokat utazott külföldre, így például «a firenzei külkereskedelem flandriai emporiumán tartózkodott hosszabb ideig, Bruges-ben.»³

¹ XI. 129.   ² XI. 134.   ³ Ldnczy Gy. o. c. 50. l.

Giovanni és Matteo guelf felfogású emberek. Ezek az elnevezések ghibellin, guelf, II. Frigyes halálával sokat vesztek a jelentőségükből. E két politikai párt a pápaság és császárság közt levő viszonynak a félreértéséből eredt. A félreértés az anyagi fegyvereket állította szembe a szellemi fegyverrel, a kiközösítéssel. A harcban mindig ez utóbbi győzött.

A pápák közül, akik a császárokkal mérkőztek össze, kiemelkednek VII. Gergely, II. Kálix, III. Sándor, III. Incze, IX. Gergely és IV. Incze. II. Frigyes halálával végződik a császárság és pápaság közötti harc is, a melynek utolsó jelenete a legveszedelmesebb volt az egyházra nézve.

A Hohenstauf-ház kihalt (1268.) a ghibellin párt megsemmisítését vonta maga után. A guelfek ellenben az új nápolyi királyban üdvözölték hatalmas vezérüket.¹

Ellenfeleik csak évtizedek múlva csatlakozhattak VII. Henrik császár kíséretéhez. Az egyházat II. Frigyes óta IV. Szép Fülöp, francia király idejéig támadás nem érte. Ez az egoisztikus és zsarnok fejedelem vonakodott a pápaság nemzetközi erkölcsi hatalmának jellegét elismerni s annak az ő politikai ügyeibe való beavatkozását nem tűrte el. Innen az ellenségeskedés kitörése IV. Fülöp és VIII. Bonifác pápa között.

A király a francia papsággal kénye-kedve szerint kezdett bánni s úgy látszott, mintha egyházszakadással fenyegette volna Rómát. A pápa ismételten intette őt, hogy az egyházat ne zsarolja ki, ne támadja meg: mindhiába. VIII. Bonifác 1300-ban az első «szent év» kimondásával a francia király terveit megghiúsította s az egyház egyetemességét biztosította.

¹ *Isidoro del Lungo: Dino Compagni e la sua cronica I. k. 4. l.*

A jubileumi ünnepek közepette senki sem sejtette, hogy az a pápaság, a mely oly fényesen hirdette az örök városba elzarándokolt keresztény világnak egyetemességét és függetlenségét, öt év múlva egy zsarnok területi fejedelem politikai alattvalója leend.

Giovanni is jelen van ezen ünnepélyeken s egészen határozottan állítja, hogy a zarándokok száma felülmúlta a kétszázezret. *«Et io il posso testimoniare, che vi fui presente e vidi.»*¹

Ebben a fejezetben műveltségéről is tanúskodik, hogy felsorolja a régi történetírókat és költőket; Vergiliust, Sallustius, Lucanust, Titus Liviust, Valerius, Paulus Orosius és másokat, a kik az örök város történetével foglalkoztak. Ezeket veszi mestereiül krónikájának megírásakor, a mely Róma leányának, Firenzének, mult, jelen és jövő eseményeivel fog foglalkozni. «S így Krisztus segítségével, születésének 1300-ik esztendejében Rómából való hazatérésemkor hozzáfogtam e könyv megírásához Isten és szent János tiszteletére, Firenze városunk dicsőítésére.» — *«Et cosi mediante la gratia di Cristo, negli anni suoi 1300, tornato io da Roma cominciai a compilare questo libro a reverentia di Dio e del Beato S. Joanni, a comendatione della nostra Città di Firenze.»*²

Egy angol író erre vonatkozólag ezeket mondja: «1300 körül mintha új fogékonyság szülemenék a történet iránt Itáliában. Álmodások és mondák helyett a múltnak valóságos tényeit kezdik ismét becsülni.» ..... «Giovanni Villani, mikor Róma fürdőin és amphitheatrumain elmereng, nem az ördögökön tündöklő, kik építették, ha-

¹ VIII. 36. ² U. o.

nem a római állam eltemetett nagyságán. A mi Róma egykor volt, azzá lehet majdan Firenze is.»¹

Guelf érzelmeit az Anjou-családhoz való ragaszkodása és VII. Henrik császár olasz hadjáratára vonatkozó fejezetei bizonyítják.² Ő Firenzének és Toscana guelf városainak a császárral szemben való megvédelmezését Róbert, nápolyi király érdemének mondja.³

Hogy mennyi tisztelettel viseltetik mind ő, mind öcsce az Anjou-család nápolyi guelf ága iránt, a következő fejezet fogja tanúsítani.

Matteóról keveset tudunk. Mint nagykereskedő ő is járt külföldre. Giovanni öccsének külföldi tartózkodásait egy érdekes adattal világítja meg. Matteo, hogy modern kifejezéssel éljek, XXII. János pápának volt «udvari szállítója»: *«nostro fratello carnale, ... che allora era in Corte mercatante di Papa...»*⁴

Ő ellensége nem a császárságnak, mint intézménynek, hanem a német császárságnak, mint germán hatalomnak. Egondolatát a következőképen fejezi ki: «A pogányok azt megvetik.» *«gl' infedeli hanno quello in dispregio.»* «És a Kereszténység oldalán annyi a hatalmas Király, Úr, Zsarnok, Község és Nép, a melyek neki nem engedelmeskednek, hogy igen csekély részük marad meg fennhatósága alatt.» — *«Et nella parte posseduta per li Christiani, tanti sono i potenti Re, Signori, e Tiranni, Comuni, e Popoli, che non lo ubbidiscono, che piccolissima parte ne rimane alla sua suggestione.»*

Ennek okát a császárválasztásban keresi. A hét választófejedelem csak német embert emel trónra, hogy ez a római birodalmat kormányozza. Ettől idegenkedik az olasz nép, «a mely a világegyetemnek adta

¹ Symonds. *A renaissance Olaszországban*. II. 123. l. ² VIII. 102. IX. 7—11, 14—19, 23—24, 26—28, 30—31, 33—39, 42—53, 55. ³ IX. 55. ⁴ XI. 20.

törvényeit, jó erkölcsseit és katonai fegyelmét» — *«cb' a tutto l'Universo diede le sue leggi, e buoni costumi, e la disciplina militare»*. — «És mivel a németek hiányában vannak a császári hatalom gyakorlására vonatkozó legfontosabb kellékeknek, nem csoda, hogy az a legfőbb hatalmat elvesztette.» *«E mancando a' Tedeschi le principali parti, che si richieggiono allo Imperiale governo, non è maraviglia, perchè mancata sia la somma Signoria di quello.»*¹

Ellensége még a kényuraknak, a kik a jók erényeit veszélyeztetik és hive az ékesszólás mindenhatóságának.²

Ő szintén pestisben halt meg 1363. július 12-ikén öt napi betegség után.³

Giovanni előtt gyönyörű látvány áll szakadatlanul, a mely őt buzdítja s folyton megeleveníti. Szülővárosa ez a kép, a melyet a legkisebb részletekig menő leírásokkal tár fel előttünk. Ezekben ő nem elfogult író, mert képének nemcsak szép részeit, hanem gyenge oldalait is változatlan lelkiismerettel tünteti fel. Leírásainak keserves részeit Firenze belpolitikai állapota képezi. Pedig szülővárosa eredetének, kincseinek, intézményeinek, kereskedelmének és iparának leírásai a könyv legszebb részeit alkotják. Ő világosabb író, mint mély gondolkodó.

Matteo körülbelül ellentéte bátyjának, mert a dolgok mélyébe tud látni, erkölcsöket, szokásokat megfigyelni, a mit a magyar művelődési adatai fognak bizonyítani.

Giovanni az utókor számára írta krónikáját, a melynek stíljét és alakját a fent említett római történetíróktól és költőktől vette *«...presi lo stile e forma da loro»*.⁴

A nem korabeli eseményeket több régi krónikából merítette, de igen használta, mert meg is nevezi Marti-

¹ M. V. V. bev. ² VIII. bev. ³ Filippo bev. ⁴ VIII. 36.

nus Polonus: «Chronicon. Romanorum Pontificum et Imperatorum» című munkáját.¹ A korabeli külföldi és olasz (nem firenzei) eseményeket részint mint szemtanú, részint a világ összes piaczaiban tartózkodó kereskedő polgártársainak levélbeli vagy a hazatérőknek szóbeli tudósításai szerint jegyezte meg krónikájában.

Muratori e tekintetben így ír: «...nam et res gestas extra Italiam eā is diligentia enarrat, ut ipsum in his quoque tamquam idoneum testem adhibere nemo dubitet. Qua tamen in re illud animadvertendum, Villanum ad contexendam sui temporis Historiam aliquando fuisse usum amicorum literis, qui in Anglia, Gallia et Belgio versabantur. Publicas etiam Ephemerides, quas «Gazette» appellamus in suum Opus fortasse transfuderit».² Firenze történetének az ő idejére vonatkozó része maradandó becsű kincs, mert lelkiismeretes íróra vall, a ki megtett mindent édes hazája politikai és művelődési állapotainak eleven színekkel való megírására.³

Matteo csak korabeli eseményekkel foglalkozik s egyéniségétől eltekintve, mindenben bátyjának a nyomdokain haladt és lelkiismeretessége oly nagy tekintélyt szerzett meg neki, hogy mindazok, a kik az ő korabeli események megismertetésére vállalkoztak, a krónikáját tartották kátéjuknak. «Proinde tanti aestimata est semper ejus auctoritas, ex quo illius Libri typis traditi per manus omnium versari coeperunt, ut ferme quicumque Italicam, immo et Gallicam, aliarumque Provinciarum Historiam ad ea tempora spectantem, scribere amplissime aggressi sunt, honorem illius fidei habuerint, eumque testem rerum tunc gestarum sine trepidatione adhibuerint.»⁴

Giovanni krónikája 12 bevezetéssel ellátott könyvből áll, Matteoé csak a XI. k. 61-ig terjed, az alakja ugyanaz, mint a bátyjáé.

¹ I. 59. ² XIII. 4. 1. ³ Macaulay: Machiavelli. 13. 1. (Olcsó Könyvtár.)
⁴ XIV. 1. 1.

4. Az Anjou-család nápolyi ága Giovanni és Matteo krónikáiban.¹

Az ANJOU-CSALÁD a Szentszék meghívására foglalta el a «kettős Sicilia» királyságát a Hohenstaufok bukása után. Egész Itáliában Anjou Károly nápolyi uralkodásával a guelf párt jutott uralomra. Az új dinasztia megsegítette az egyházüldöző Hohenstaufokkal szemben az egyházat és az ezzel együtt érző guelf városokat. A guelf Villani testvérek is hálás szavakkal emlékeznek meg az Anjoukról, mint Firenze jótevőiről. Giovanni, mint látni fogjuk, Anjou Nagy Lajos királyunk, mint idegen fejedelemnek pápai hűbér ellen indított első nápolyi hadjáratát helyesli s a mi a másodikat illeti, Matteónak sincs ellene kifogása. Itt kell hangsúlyozni, hogy Giovanni és Matteo guelf krónikaírók, hogy a nápolyi királyság pápai hűbér s végre, hogy Nagy Lajos a pápa pártfogása alatt álló nápolyi királyi ház ellen indít hadjáratot. De másrészt Nagy Lajos a guelf nápolyi dynastia ivadéka s hadjáratai igazságosak. E két állítást veszik ők tekintetbe s a főnnforgó kérdést egészen elfogulatlanul tárgyalják.

Giovanni nagy figyelemmel kíséri a nápolyi Anjouk

¹ Érdekes értekezést írt e kérdést illetőleg Óváry Lipót: *A magyar Anjouk eredete* czímen.

tetteit Itáliában történt első megjelenésüktől kezdve egészen haláláig. IV. Orbán pápa 1263-ban «az összes itáliai guelfek, de kiválóan Firenze és Toscana guelfeinek kérelmére» IX. Szent Lajos, francia király testvérét, Anjou Károlyt hívta meg Napoli trónjára.

Károly, «az anyaszentegyház bajnoka» — *campione di Santa Chiesa* — Italiába való bejövetelekor 46 éves volt, és Sicilia s Pugliában 19 évig uralkodott.¹ Meghalt Foggiában 1284 január 7-én s a nápolyi székes-egyházban lelte sirját. Nagy Károly után hősiesség tekintetében őt illeti meg az első hely; ő volt az, a ki a legmagasabb fokra emelte az egyház tekintélyét «...*che più esaltò la Santa Chiesa di Roma...*»² Halála után Napolibe jött unokaöccse, Róbert, artus-i gróf, II. Károly nejével és fiával,³ Martell Károlylyal, a ki ekkor 12—13 éves lehetett.

II. Károlynak V. István királyunk Mária nevű leányával kötött házasságából Martell Károlyon kívül még hat gyermek⁴ és öt leány született. Giovanni a gyermekek számát hétben állapítja meg, a leányokról nem tesz említést. Óváry Lipót egy érdekes értekezésben⁵ mondja, hogy II. Károlynak összesen 14 gyermeke volt, vagyis 9 fia és öt leánya. Krónikásunk e tekintetben tévedett, a mi igen gyakran történik meg vele, az 1300 előtti események előadásában.

¹ VII. 1. ² VII. 94. ³ II. Károly foglya volt még az aragoniai királynak s csak 1289-ben nyerte vissza szabadságát.

⁴ Lajos, a kit az egyház szentté avatott; Róbert, calavriai herceg; Fülöp, tarantói herceg; Berengár Rajmund; János, moreai herceg és Péter, ebolii gróf. VII. 94.

⁵ *A magyar Anjouk eredete.*, 28. l. 1. jegyz. Fiúk: Martell Károly; Lajos, Róbert, Fülöp, Berengár, Raymund, Tristán János, János és Péter. Leányok: Margit, Mária, Bianca, Elconora, Beatrix.

1289 szept. 8-án, Kisasszony napján — *il dì di Santa Maria vegnente di Settembre* — II. Károly király nagy ünnepet rendezett Napoliben, a melynek folyamán lovaggá ütötte elsőszülött fiát, Martell Károlyt, a kit egy pápai követ által számos érsek és püspök jelenlétében Magyarország királyává koronáztatott: «...e fecelo coronare del Reame d'Ungheria per uno Cardinale Legato del Papa e per più arcivescovi e vescovi». ¹ Hogy ekkor II. Károly, a ki az aragoniai fogságából tért haza, legidősebbik fiát lovaggá ütötte, igaz, de téves Giovanni második állítása, a mely Martell Károly koronázására vonatkozik.

Mária királynő, a ki férje fogságának idejében, maga uralkodott Napoliben, mint Árpád-házi fejedelemasszony igényt tartott Magyarország trónjára is. 1292 jan. 6-án Aix-ben Martell Károly javára lemond a magyar koronához való jogáról. «Az átruházási oklevelet Martell Károly Foggiában, 1292 március 1-én vette át Vaudemont Henriktől, ki Aixben, az átruházási actusnál képviselője gyanánt működött.» ² A magyar királyi címet csak 1292 májusában veszi föl a következő alakban: *Carolus Illustris Jerusalem et Siciliae Regis primogenitus, Dei Gratia Ungariae, Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Serviae, Lodomeriae, Cumaniae, Bulgariaeque Rex, Princeps Salernitanus ac Honoris Montis Sancti Angeli Dominus, ac ejus in Regno Siciliae Vicarius Generalis.* ³ Martell Károly atyjának Francziaországban való tartózkodása alatt végezte a nápolyi királyságban az uralkodói teendőket s e tényben áll czíme utolsó részének «*ac ejus in Regno Siciliae Vicarius Generalis*»-nak az értelmezése.

Martell Károly nőül vette Habsburgi Rudolf leá-

¹ VII. 134.   ² Óvdy L. o. c. 31. l.   ³ U. a. o. c. 32. l.

nyát, Clementiát,¹ a mely házasságból született, Nagy Lajos atyja, Róbert Károly.

1333 július utolsó napján Róbert Károly (Carlo Umberto) Róbert, nápolyi király meghívására, Endre nevű fiával ellátogat Napolibe. A hét éves királyfi János pápa «dispensatio»-jával házasságot köt a calavriai herczeg legidősebbik leányával, Johannával. Erre az ünnepélyre küldött Firenze a két király tiszteletére egy nyolcz legelőkelőbb lovagból és polgárból álló követséget ötven egyforma egyenruhát viselő kísérvél: «...*il Comune di Firenze mandò otto ambasciatori de'maggiori Cavalieri, e popolani di Firenze, con cinquanta familiari tutti vestiti ad una assisa per fare honore a'detti Re...*»² Ez az adat fontos, mert Giovanni, csakhogy teheti, a nápolyi Anjou-dynastia és szülővárosa között fennálló barátságos viszonyt örömetst feltünteti.

A következő fejezetben lesz szó arról a fényes firenzei követségről, a mely Nagy Lajos üdvözlésére elébe ment Forlibe, itt csak rövidesen az üdvözlés tartalmát említem meg. A követek nevében Messer Tommaso Corsini Firenzének és az Anjou-dynastiának barátságos összeköttetéseikre emlékezteti vissza Nagy Lajost. Firenzét a király jóindulatának ajánlja. Megemlékezik Anjou Károlyról, a ki a száműzött guelfeket a városba visszavezette «...*or non ne i Fiorentini Guelfi della Città di Firenze cacciati, colla sua potentia, e con armata mano, in quella Citta gloriosissimamente li remise?*» Magasztalja még II. Károlyt; Róbert királyt, a kit tudásánál fogva «új Salamon»-nak kellene nevezni «...*il quale per la smisurata, e non udita sapienza doverebbe essere appel-*

¹ Óváry L. o. c. 20. l.   ² Szept. 26-án X. 224.

lato novello Salomone»; Fülöp, tarantói herceget és testvérét, Pétert és ezek atyját, Károlyt.

Előadja a közös ellenségek megsemmisítését. Firenze segítette meg az Anjoukat Manfredi, Konradin, Henrik császár és a «kiátkozott» Bajor Lajos ellenében.¹ Ez világos bizonyítéka Firenze guelf voltának. Róbert királyról még egy másik fejezetben ír dicsőítést. Róbert, mondja Giovanni, az utolsó 500 évben a legbölcsebbike volt valamennyi keresztény királynak s nemcsak természetes észszel bírt, hanem mint mély theologus és philosophus sokoldalú tudást is árult el.² Mint láttuk, ő Róbert királynak köszöni meg Firenze megmentését VII. Henrik császárral szemben.³

Unokája, Róbert Károly, 1342 augusztusában (helyesen július 16-án) halt meg, három fiút hagyván maga után, Lajos, magyar királyt, Istvánt és Endre, nápolyi királyt.⁴

Matteo krónikájából egyetlenegy, de tanulságos adatot hozok föl czélom elérésére.

1352 novemberében Nagy Lajos szabadon bocsátotta azon négy anjoui herceget, a kiket Durazzói Károly kivégeztetése után elfogatott és katonai őrizet alatt küldött Visegrádra. Névszerint ezek: Róbert, tarantói; Lajos, durazzói; Fülöp, tarantói és Róbert, durazzói hercegek, a kiket Nagy Lajos mint vérrokonaihoz illő bánásmódban részesített *«sicut decuit sanguine conjunctos regiae majestati»*.⁵

A király eleinte csak az első kettőt eresztette út-

¹ XII. 108. ² *Questo Re Ruberto fu il più savio Re, che fosse tra i Cristiani già fa 500 anni, sì di senno naturale, sì di scienza, come grandissimo Maestro in Teologia e sommo Filosofo.* XII. 9. ³ L. 15. l. ⁴ XII. 6. ⁵ Küküllői János: XI. (ed. Schwandtner.)

nak haza felé. Ezek Venezián át Trevisóba érkeztek, a hol megállottak, hogy itt a többi kettőre várjanak. Miután az utóbbiak is megérkeztek, Ferrara és Forlì területein át Napolibe vezető útikban Firenzét is szeretették volna érinteni, a mire külön engedélyt kértek a várostól. De a város vezetői kérésüket figyelemre se méltatták. Matteo heves kifejezésekkel támadja meg azokat a polgártársait «...*Cittadini potenti parziali di setta cittadini...*» a kik a herczegek kérelmére tagadólag feleltek. Mert őneki hihetetlen dolog «...*incredibile cosa...*» az, a mit szülővárosa azokkal szemben elkövetett, t. i. megfélekezett az Anjou királyi ház részéről iránta tanúsított jóakaratról és azon segítségekről, melyeket az háború esetén neki mindig nyújtott. Meg nem mondja, de gondolatában gyávaságnak tartja ezt az eljárást fogásból kiszabadított, fegyvertelen és kíséret nélküli «...*buomini usciti di prigione, sanza arme, e sanza comitiva...*» emberekkel szemben. És fájdalmában ezeket írja: «*Èn szégyenkezem megírni, hogy a mit községünk ellenségeinek gyakran megenged, azt ezeknek megtagadja — «Io mi vergogno a scrivere, che quello che il nostro Comune spesso concede a' nimici fosse vietato a costoro.»* — Befelejezi gondolatát (mint bátyja az 1341-iki firenzei vereség alkalmával) azzal, hogy mind ennek oka a polgárság pártoskodása, «a féktelen zsarnokság képe» — *figura della sfrenata tirannia*.¹ — Ezen fejezetet krónikáiróink az Anjou királyi ház iránt táplált tiszteletének kimutására és egyúttal guelf érzelmének föltüntetésére fordítottam.

¹ III. 45.

5. Nagy Lajos Italiában Giovanni Villani krónikája alapján.

GIOVANNI Nagy Lajos első nápolyi hadjáratát teszi érdekessé több adattal, a melyek a király és az olasz kényurak közötti diplomáciai érintkezésekre vonatkoznak. Ezeket a békés érintkezéseket magyarok és olaszok között, szükségesnek tartom, mint dolgozatom tárgyának megfelelőket, ha nem is részletesen, de legalább futólagosan megemlíteni. Mert ez a fejezet bevezetésül szolgálhat a következőkre és kiegészítésül az előbbiekre nézve.

Ha már a két krónikairó guelf érzelmeit előadtam, nézzük meg, hogy miképen viselkedik az olasz krónikairók fejedelme Anjou Nagy Lajos királyunk olasz hadjáratával szemben.

Matteo nem a béke szempontjából tárgyalja Nagy Lajos második útját, mert a király azt nem szárazföldön tette meg, hanem tengeren érkezett meg Apuliába. A háborúskodás pedig nem tárgya kitűzött célomnak, nem szándékom eseményeket felsorolni, hanem művelődési mozzanatok, nem háborúk lefolyását, hanem a csatározás módját és eszközeit, a mint ezeket Giovanni és Matteo a krónikáikban megörökítik.

Italia politikai képe a XIV. század közepén a követ-

kező: északi részében nagy hatalommal bírt a milánói Visconti-család, eléggé terjedelmes szárazföldi birtokkal dicsekedhetett Venezia, a piemontei örgrófok és grófok hatalom tekintetében az előbbieket mögött maradtak el; közepi részében csak névleg volt pápai állam, tényleg egyes népszerű családok az avignoni pápai tartózkodást fölhasználták arra, hogy ki-ki a maga városában önálló hatalomra tegyen szert. Még maga az örök város is Cola di Rienzi, a néptribunus kezébe került.

Az avignoni pápák ezen rendetlenség közepette nem térhettek vissza Romába addig, amíg a pápai államot vissza nem foglaltatták.

Az egyes hatalmas családok ellen vívott harcaiban Alborno, pápai legatus, Nagy Lajos segítségét vette igénybe, amit Matteo X. könyvében előad. Az egyházi államtól délre kezdődik a nápolyi királyság, Nagy Lajos célpontja.

Nagy Lajos a szárazföldi utat választotta meg a nápolyi királyság elfoglalására, amely Endre nevű öccse meggyilkolása után ő reá, mint Martell Károly unokájára, volt szállandó.¹ Előre küldi vezéreit, hogy ezek az ő pártjára nyerjék meg az olasz kényurakat és a városokat. Aquila városát «Messer Nicola Ungaro»² csapatjai a magyar király hűségére birták. Továbbá Todi, Penna, Lanciano, Popoli, Guardia városok föllázadtak Johanna uralma ellen és a magyar katonáknak nyitották meg kapuit. Durazzói Károly, hogy a nápolyi királyiak segítségére siessen, Aquila megostromlását rendelte el. Csakhogy ezette még jobban csökkentette meg a nápolyi uralkodók hadi erejét, mert több báró fordult el tőlük,

¹ «... che per retaggio del Re Carlo Martello gli succedeva.» XII. 106.

² Kont Miklós, a későbbi nádor.

hogy a magyar király szolgálatába szegődjenek. Ezek közt volt «San Severino» gróf is.

Ekkor érkezett meg Italiába a pécsi püspök *«il vescovo delle 5 chiese»*, a kit Mastino della Scala és a romagnai urak mind ünnepiesen fogadtak.¹

Ezután Sermonát is foglalták el a magyar csapatok Novello gróf fiának vezérlete alatt, a ki, mint atyja, a magyar király itáliai uralmát szívesen pártfogolta: *«...che come il padre amava piuttosto la signoria del Re d'Ungheria»*. Magyar kézre kerültek még Sarno, Venastri és Tiano városok is, sőt Fondi grófja, VIII. Bonifác pápa unokája, a magyar király jelvényeivel *«colle'nsegne del Re d'Ungheria»* vonult be San Germanóba.²

A nápolyi királyiak ezalatt Capuában gyűjtötték össze zsoldosaikat, a kikhez a durazzói és tarantói hercegek csapatai is csatlakoztak, hogy Nagy Lajosnak a Volturno folyón való átvonulását megakadályozzák. Összesen 2500 lovas katonával rendelkeztek.

E helyt jegyzi meg Giovanni, hogy ha ezek együtt tartottak volna, a magyar király nem győzedelmeskedhetett volna fölöttük. Bűneik miatt megfosztotta őket a Gondviselés az erőtől és az egyetértéstől *«...a cui Dio vuole per le peccata giudicare, toglie ai signori e ai popoli la forza e la concordia»*.³

Giovanni jól tudja, hogy Nagy Lajos öcscsének meggyilkolása miatt boszuhadjáratra szállt le Italiába. Ő is bűnösöknek tartja a nápolyi királyiakat s mint az imént láttuk, veszteségüket a Mindenható büntetésének tulajdonítja. A Mindenható eszköze Nagy

¹ XII. 88.   ² XII. 102.   ³ XII. 103.

Lajos, a kinek hadjárata az ő gonoszságukhoz méltó büntetéssel sujtotta meg őket.

Nagy Lajos csak 1347 nov. 3-án indul el Budáról «több ezer lovas katonával és sok báró kíséretében».¹ Styrián keresztül Friaulnak vette útját, hogy Venezia földjét kikerülje. Pettaun és Laibachon át érkezett meg Udinébe, első itáliai megállóhelyére.² Fogadására jött ide az aquileai patriárka.

Innen Napoliig a következő városokon ment át: Cittadellán; Veronán, a hol Mastino della Scala ünnepiesen fogadta «*facendogli grande onore*»; Modenán, melynek örgrófjait a látogatásával igen megtisztelte «*...i marchesi di Modena furono perciò onorati altamente...*»; Bolognán, a hol szintén fényes fogadtatásban részesült; Forlin; Riminín, melynek ura Messer Malatesta «a többi úr módjára s ennél ünnepélyesebben» fogadta «*...a modo degli altri Signori, e più magnificamente*»; Urbinón; Folignón, a hol Messer Ugolino dei Trinci fogadta;³ Aquilán; Sarnón; Bruzzanón; Beneventón;⁴ Mattalonán; Aversán, a hová 1000-nél több nápolyi polgárból álló követség érkezett meg a király üdvözlésére, a melynek vezetői voltak Róbert, tarantói herczeg és öcsce Fülöp, Károly, durazzói herczeg és testvérei Lajos és Róbert s itt történt meg durazzói Károly kivégeztetése s a többi négy herczeg elfogatása, a mikről az előző fejezetben tettem említést;⁵ ezután következik 1348 jan. 24-én Nagy Lajos nápolyi bevonulása.⁶

Nagy Lajos mindenütt, Imola s Faenza városokat

¹ XII. 106.   ² Kozics László értekezése 389. l. (M. Hadt. Közl. 1890.)

³ XII. 106.   ⁴ XII. 110.   ⁵ L. 22. l.   ⁶ XII. 111.

kivéve, szabad bevonulásra talált s a mi több, ünnepélyes fogadtatásra is. Imola és Faenza ura guelf ember volt *«il conte di Romagna guelfo»*, a ki a királynak az ő városaiba való bevonulásáról mitsem akart tudni.¹

A ghibellin kényurak mind követséget küldenek hozzá, őt barátságosan fogadják be városaikba, s elindulásakor még fegyveres segítséget is nyújtanak át neki.

Ámde a szabad guelf városok sem maradtak tétlenül. Ők is küldenek követeket a királyhoz, de azon szándékkal, hogy személyében politikai szabadságuk biztosítóját lássák s őt a területüktől távol tartsák. Így tett Firenze követsége is, a mely, mint említettem, az Anjou-családnak Firenze iránt tanúsított jóakarátára emlékezteti vissza Nagy Lajost.

Giovanni e követséggel részletesen foglalkozik XII. könyvének 107-ik fejezetében.

A királynak veronai tartózkodása idejében Firenze már foglalkozott a követség gondolatával. *«Sentendo i Fiorentini la venuta del Re d'Ungheria, e come già era a Verona, ordinarono di mandarli una solenne ambasceria.»* Ez a követség volt is *«solenne»*. Mondja róla krónikásunk, *«hogy napjainkban nem emlékezhetni ily gazdag és tiszteletreméltó követségre, a mely Firenzéből indult volna ki...» «...che non si ricorda a'nostri dì sì ricca e honorevole ambasciata, ch'uscisse di Firenze.»*

A város vezetői eleinte úgy intézkedtek, hogy Firenzét csakis «gazdag polgárok» — *grandi popolani* — képviseljék a király előtt. Ezzel a «gazdag és nemese-
ket» — *grandi e nobili* — figyelembe se vették. Hogy az utóbbiak kizárásával zavar ne keletkezzék a község bölcs (savi) emberek tanácsára hármat választott meg a «*grandi*

¹ XII. 106.

e nobili» közül is az ünnepélyes üdvözlésre, a melynek tárgya a nagy magyar uralkodó, a ki a követeknek mondott szavait egytől-egyik meg is tartotta s Firenzét és környékét meg se közelítette.

A község indítványára a követek — számuk tíz volt — biborszinű, szürkeprémes béléssel ellátott egyenruhát viseltek. Mindegyikük vitt magával két vagy három az övéikhez majdnem hasonló ruhás kísérőt. Ezenkívül két vagy három egyenlő színű öltönyt viselő szolgálta és két lovas állott mindegyikük rendelkezésére.

Ezt a körülbelül 100 lovagból álló követséget számos teherhordó állat is követte.

Firenze képviselői 1347 decz. 11-én indultak útnak a király megtiszteltetésére, a kivel Forliben találkoztak össze, s a ki őket «igen szívélyesen» fogadta — *e da lui furono ricevuti molto graziosamente*.

Forliból a király és a firenzei követek együtt mentek Riminibe s itt Messer Tommaso Corsini adta elő Nagy Lajosnak Firenze üdvözlését és kérelmét.¹

Nagy Lajos János veszprémi püspök — *Messer Giovanni Eletto Visprimiense* — által válaszolt a követeknek a következőképen: «A firenzei községnek ily ünnepélyesen és szépen előadott kérelmét a Király úr szívesen vette tudomásul s őseinek tetteit s a jóindulatot, a melyet ősei a firenzei község, a firenzeiek s a város iránt mindig tanúsítottak s a jó viszonyt, a mely köztük s az említett község között mindig fennállott, igen szívesen hallotta, elhatározván magát arra, hogy azt mindig fönn fogja tartani s őseinek példáját mindig fogja követni». — *L'ambasciata del Commue di Firenze così solennemente, e ordinatamente esposta, Messere lo Re volentieri ha*

¹ L. a 21—22. lapokat.

*udita, e le cose fatte pe'suoi progenitori, e la benivolenza, la quale al Comune di Firenze a' Fiorentini e a quella Città i progenitori suoi sempre hanno havuto; e la congiunzione, che semre fu intra loro e col Comune predetto, con gratioso animo ha accettato offerendosi ancora quello sempre servare, e le vie de' suoi progenitori sempre seguire.*¹

Giovanni jelen van ezen fogadtatáson s megjegyzi, hogy a király, a válasz után, János fülébe susogott valamit, a mit az ki is mondott, hogy t. i. Nagy Lajos az olasz guelfeket mindenkorra pártfogásába fogadja.²

A királynak eme szavai nagy hatással lehettek a guelf Giovanni lelkére s hogy ezek tényleg hatást gyakoroltak is reá, Nagy Lajosnak egy kifejezése, a mely a guelf embert sértőleg érintette, de Giovannit egészen hűvösen hagyta, fogja kimutatni.

Krónikáirónk egészen elfogulatlan a Nagy Lajos hadjáratát illetőleg, mert ő az okot veszi tekintetbe, a mely ezt a hadi műveletet vonta maga után.

Riminiből a király és a firenzei követek útnak indultak Foligno felé, a hová Perugia követei is eljöttek, a király üdvözlésére.

Messer Tommaso Corbina (Corsini) a firenzeiek és perugiaiak nevében megismételte a király előtt a már Riminiben mondott beszédét, de hozzá tette, hogy ő felsége a nápolyi királyi házhoz hű toscanai és a többi szabad olasz városokat is pártfogásába venni méltóztasék. — *Il quale oltre alle predette, lo stato e la libertà dei detti Comuni e degli altri di Toscana, e di tutta Italia divoti della casa Reale, e dei suoi progenitori alla celsitudine Reale*

¹ XII. 109.   ² Il nostro Signore dice, ch'egli intende i Guelfi d'Italia sempre havere raccomandati. U. o.

*raccomandò.*¹ Nagy Lajos miután Folignóban megfogadta, hogy a szabad guelf városokat jogaikban megrövidíteni nem fogja, a sienai és firenzei köztársaságoktól két-két, három-három követet kért, hogy ezekből országában (a nápolyi királyságban) tanácsot alkosson maga körül. *E che il Comune di Firenze e di Siena, gli rimandassero per Comune due o tre di loro ambasciadori savi e discreti, i quali voleva nel regno intorno a lui per suo consiglio...*²

Ugyanide, Folignóba érkezett meg a biboros pápai legatus is, hogy a királyt a hadjárat abbahagyására bírja, mert ő Napoli, a Szent Szék birtoka ellen csakis a pápa és bíbornokainak beleegyezésével indíthat hadjáratot, ellenesetben a kiközösítés büntetését vonja magára.³

Nagy Lajos a legatus szavaira súlyt nem vetett s annak így felelt: hogy az igazságtalan kiközösítéssel mit sem törődnek, mert Isten, a ki hatalmasabb a pápánál, ismeri hadjáratának jogosságát. — *«La scomunicazione a torto se gli fosse fatta poco curava, però, che Iddio, maggiore del Papa sapeva la sua giusta impresa.»*

Giovanni a királynak eme szavait egy firenzei követtől hallotta, a ki személyesen érintkezett a legatussal s a kit ő *«uomo degno di fede»*-nek tart.⁴

Láttuk mindenekelőtt, hogy Giovanni Nagy Lajos boszúhadjáratát helyesli, mert ő is megbüntetendőknek tartja a nápolyi királyiakat az elkövetett gyilkosságuk miatt.⁵ Azután következik a királynak a firenzei követeknek az itáliai guelfek érdekében mondott kifejezése, a mely Giovannit még jobban erősíti meg a Nagy Lajos cselekedeteinek helyeslésében.

¹ XII. 109. ² XII. 109. ³ VI. Kelemen pápának a Nagy Lajos hadjáratának megakadályozására tett intézkedéseit I. *Fraknoi Vilmos: Petrarca és Nagy Lajos* cz. értekezésében. Budapest. 1900. ⁴ XII. 106. ⁵ L. 25. l. 1. jegyzet.

A vallásos s az egyházi tekintélyt magasztaló Giovanni egy szóval sem helyteleníti a királynak ama szavait, a melyek az egyház tekintélyén mély csorbát ejtettek.

A kiközösítés a középkorban a legfélelmetesebb fegyver volt, a melytől minden ember, uralkodó és alattvaló egyaránt — nem mint a mai ú. n. fölvilágosodott korban — tartott a legtöbbet. S ha krónikaírónk e tekintetben sem tiltakozik Nagy Lajos hadjárata ellen, senki sem olvashatja ki a krónikájából azt, hogy ő a magyar csapatok itáliai tartózkodását nem szívesen látta volna.

Ő a király hadjáratát Istennek tulajdonítja, a ki Nagy Lajost szemelte ki a bűnös Johanna és. pártjának megbüntetésére.¹

A büntetés be is következett, mert Nagy Lajos hatalmába kerítette a nápolyi királyságot.

A király első nápolyi útja diadalmenethez hasonlít, egy-két akadályt kivéve; őt ghibellinek és guelfek egyaránt nagy megtiszteltetésben részesítik, fegyveres segítséget és ajándékokat nyújtanak át neki,² szabad városok követei keresik föl őt, mint szabadságuk oltalmazóját; ő pedig a maga részéről megteszi mindazt, a mit a követeknek megígért, a miért hadjárata ellen nem szólt föl senki s nem is szólalhatott föl a firenzei guelf Giovanni Villani sem, mert Nagy Lajos az elfoglalt új királyságában is folytatta a szülővárosával azt a jó viszonyt, a melyet már előbb a firenzei követeknek diplomáciai programjának mondott.³

¹ XII. 111. ² XII. 113. ³ Lásd Nagy Lajos levelét a firenzei köséghez, a melyben Firenzét, minden háborúja esetén, az ő segítségére utalja. (1348. febr. 8.) XII. 113.

A király életírója e tekintetben is a Giovanniéval megegyező véleményt mond: Rex... in qualibet civitate per dominos et communitates honorifice susceptus, et largiflue in transitu suo hospitatus, versus civitatem Neapolim festinavit.¹

***

Giovannit az első nápolyi hadjárat folyamán történt események — a pápai legatus fenyegetése és a nápolyi királyság elfoglalása — képtelenek a már általa igazságosnak tartott királyi eljárás helyeslésétől eltéríteni.

A hadjárat oka — Endre herczeg meggyilkolása — s a király erős elhatározása — boszúhadjárat vezetése — mértékadói az ő e tekintetben tanúsított elfogulatlan-ságának oly annyira, hogy inkább a király személye nyeri meg őt a maga részére, mint az egyház tekintélye s annak világi uralma.

Ha a szabad guelf városok a Nagy Lajos hadjáratából eredő félelmükben követséggel fordulnak a királyhoz, Giovanni, mint egyén ott, a hol erről beszél, nem a maga félelmének ad kifejezést, hanem a guelf közösségeknek a Nagy Lajos hadjáratával szemben tanúsított magatartását írja le.

Ezt Messer Tommaso Corsininek a királyhoz intézett második beszéde bizonyítja.²

¹ Küküllői János X. «E nota lettore come felicemente e prosperamente il Re d'Ungheria passò in Italia senza alcuno contasto, ma fattogli grande onore e riverenza, e datoli ajuto di Cavalieri da tutti i Signori, e Comuni Guelfi e Ghibellini, che trovò per camino; che fu tenuta gran cosa, e quasi meravigliosa, che in 80 di ch'egli si parti del suo paese, fece in gran parte la vendetta del suo fratello Andreasso, ed hebbe a questo il Regno di Puglia, per lo piacere di Dio senza contasto o battaglia...» G. V. XII. 113.

² XII. 109.

6. Magyar művelődéstörténeti mozzanatok Giovanni krónikája alapján.

GIOVANNI VILLANI krónikája kevés, de értékes magyar művelődési mozzanatot foglal magában. — Nagy Lajos alakja úgy van benne feltüntetve, mint a bátor, magas hivatását jól felfogó emberé.

Azért a király egyéniségét s országának művelődésére vonatkozó tetteit, a lovagi avatásokat sorolom föl mindenekelőtt.

A király első nápolyi hadjárata a béke jellegét ölti magára, így Giovanni a magyar fegyverek és harcmódról alig tesz említést.

Ezekkel öcscsének krónikájában fogunk lépten-nyomon találkozni, úgy, hogy a két krónikáíró testvér által megemlített magyar művelődési adatok egy egészet alkotnak, egymást kiegészítik.

A mi az előadás megkönnyítését illeti, az egyes művelődési mozzanatokat külön-külön fejezetekben, képek alakjában rendeztem be.

***

Lodovico Re d'Ungheria.

Giovanni Nagy Lajos királyt komoly, bátor és kötelességtudó embernek tartja.

A király a méltóságát nagyra becsüli, így p. o.

megkövetelte a firenzei követektől, hogy őt Forliből egészen Folignóig elkísérjék. Ennek oka könnyen kitalálható, mert a firenzei követek pompás ruhába öltöztek azon alkalommal, a mi a király méltóságának igen jól eshetett, mert személyét fényes egyenruhás kísérek vetették körül.

Krónikásunk erre nézve megadja a magyarázatot: a király azt a saját biztonságára és fényűzésére — *a cautela e magnificienza di se* — követelte.¹

Nagy Lajos az olasz követek társaságában igen udvariasan tartózkodott, a firenzei követeket «igen kegyesen» — *molto graziosamente* — fogadta.² Ő az olaszok szemében az igazi középkori lovag tulajdonságaival birt. A beneventoiak a magyar csapatok közeledésének hírére bezárták városuk kapuit, de alig, hogy értesültek a király jelenlétéről, bátorság vett rajtuk erőt s a kapukat előtte kinyitották: «*Ma quando videro la persona del Re s'assicurarono e apersonli*».³

Nagy Lajos a nápolyi hercegeket, mint láttuk, Aversában fogadta s őket «szájban csókolta meg» — *e tutti gli baciò in bocca*. — Innen, miután őket megvendégelte, teljes hadi felszerelésben, lóháton, fölfegyverzett báróitól és az öt nápolyi fegyvertelen hercegtől körülvéve indult Napoli felé. — «*E dopo mangiare il Re fece armare tutta sua gente, ed elli medesimo s'armò e mossesi per venire a Napoli, e' Reali disarmati con lui e altri Baroni intorno di lui facendogli compagnia*».

Ez a leírás egy festő számára érdekes anyag volna egy képre, a melynek főalakja a lóháton ülő nagy magyar uralkodó, komoly arccal és királyi méltóságához illő

¹ XII. 107.   ² U. o.   ³ XII. 111.

magatartással, öt balsejtelmet érző fegyvertelen herczegtől s fölfegyverzett báróinak sokaságától körülvéve.¹

Ez a momentum Nagy Lajos egyéniségét domborítja ki az ő éleslátásával és körültekintésével. A csók után, a mely igen keserű lehetett a bűnös Durazzói Károlynak, következik ugyanazon a napon az ez utóbbira kimondott halálos ítélet.

Így csak az az ember cselekedhet, a ki szentül meg van győződve cselekedetének jogosságáról, a mint az övéről tényleg volt is Nagy Lajos.

Ő ugyanazon a napon (1348 jan. 24.) vonul be Napolibe.

Nem fogadott el a lakosság részéről semmiféle dísz, a mely királyi méltóságát megillette volna, sőt «paliumot» (bíborpalást) is utasított el magától, hanem sisakkal a fején, gyöngyös liliomokkal ékesített bíborvörös felső ruhával a testén, fölfegyverzett báróinak kíséretében — mert a négy királyi herczeget az Aversai várba zárta be — lépte át a siciliai királyság fővárosának küszöbét. — *Lo Re d'Ungheria... con la barbuta in testa, con una sopravveste indosso di saiamento porporino coi su i gigli di perle seminati, entrò in Napoli...*²

«Kortársak Nagy Lajos királyt a vitézek (milites, lovagok) példájának, mintájának tartották»...³ «A XIV. században a lovagok erényei, áldozatkészsége kezd leáldozni, azért is oly nagy a becse a magyar királynak, mert sok a bectelen lovag, ki szereti a jó asztalt, rágalmazza az asszonyokat, úton-útfélen dicsekszik. Az éj az ilyenek kedves ideje; az ivásnál túl tesz három nemes vitézen; virradat előtt nem vetődik haza, aztán

¹ XII. 111.   ² XII. 113.   ³ Pór Antal: Nagy Lajos. II. k. 606. l.

alszik a misék idején túl, azaz délig.»¹ Róbert Károly, ki Olaszországban született és pedig egy oly városban, a melyben a lovagkor képviselői azon normannoknak voltak ivadékai «kiket kalandvágý vezetett ki északi hazájokból»,² s a melynek udvarában «koronás fő előtt... énekelt és pengette lantját a troubadour, mondott dalt a hősökről, a tiszta szerelemről, egyaránt lelkesítve hős tette s keltve epedést, tiszteletet az üdvöt nyújtó tiszta szerelem iránt,³ Magyarországon is új életre ébresztette a lovagkort. Nyilvános lovagi játékokat rendezett s a győztes vitéz királyától fényes czímert nyert ajándékba»...⁴

***

e fece cavalieri.

Nézzük meg, hogy mit tesz a lovagi intézmény érdekében Róbert Károly fia, Nagy Lajos, első nápolyi hadjáratában.

A király több olasz kényurat és követet ütött lovaggá. Giovanni, a ki nagy figyelemmel kíséri Nagy Lajost városról-városra, több lovagi avatásról emlékezik meg a krónikájában.

A király három napig időzik Forliben s itt a város urát, ennek két fiát, több romagnai embert és Messer Pazzino dei Donati, firenzei polgárt, lovagokká ütötte. *E fece cavalieri il Signore di Forlì e due, suoi figliuoli, e poi altri Romagnuoli e Messer Pazzino dei Donati nostro cittadino.*⁵

Folignóban a király részéről három firenzei követ részesült a lovagi megtiszteltetésben; névszerint ezek: *Vanni di Manno dei Medici, Gherardo di Cbele Bordani,*

¹ Pór Antal: Nagy Lajos. II. k. 608—609. l. ² Dr. Csuday Jenő: A magyarok történelme. I. k. 307. l. 3 U. a. I. 306. l. 4 U. a. I. 308. l. 5 XII. 106.

és *Pagolo di Boccuccio dei Capponi*. Mind a három a «*grandi e nobili*»-hez tartozott, a kiket, mint említettem, csak később szemeltek ki a követség tagjaiul.

Nagy Lajos a követek kérelmére nagyon szívesen — *di buona voglia* — és igen ünnepiesen — *con gran festa* — és sajátkezűleg — *di sua mano* — végezte ezt az ünnepélyes szertartást.¹

Ugyanitt a király még számos perugiai, folignói és romagnai követet ékesített föl a lovagi karddal.²

Küküllői János is tud e lovagi kitüntetésekről. «...Ex quibus dominis civitatum, dominus Maletesta de Maletestis, Franciscus de Furlivo, Philippus de Mantua, et quidam alii, cum pulchra gente armata, ipsum usque ad Neapolim sunt secuti et ab ipso honore et cingulo militari insigniti.»³

Egy másik olasz krónikairól megemlékezik a Nagy Lajos által Riminiben osztott kitüntetésekről. Malatesta és Maffeo de Petramala voltak itt a kitüntetés tárgyai. Az ismeretlen krónikás «*Ungarus*»-nak nevezi Malatestat, a mely jelzőt így magyarázza meg: «...et dicitur Ungarus, quia factus fuit miles»... «in foro Arimini à Rege Ungariae, quando pro vindicta sui fratris Regis Andreae Apuliam intravit, et ipsam occupavit.»⁴

Véleményem szerint a középkori társadalomban a lovagi avatás fölér egy manapság kiosztott rendjeladományozással.

Tárgyam szempontjából értékes a Nagy Lajos részéről kitüntetettek névsora, a mely kell, hogy előforduljon minden munkában, mely a magyar-olasz érintkezésekkel fog foglalkozni.

Másrészt fontosak ezek az adatok, mert barátságos

¹ XII. 107. ² XII. 110. ³ X. ⁴ Anonymus : Historia. R. i. ss. XVI. k. XIV.

viszonyt tüntetnek föl a magyar király és az olasz udvarok és szabad városok között.

Firenze követei már a király elé való megjelenésüket nagy tiszteletnek tartották. Mert a «*grandi e nobili*» is, kiket eleinte a követségben való részvételből kizártak, odahatottak, hogy ő nekik is jusson rész az ünnepélyes tiszteletadásból s éppen őket érte el Nagy Lajos kitüntetése.

Ezeket azért mondtam el, hogy alapul szolgáljanak azon föltevésemre, mely az első nápolyi hadjáratban résztvevő — nem szólok a katonákról — magyar vezérek műveltségi állapotának emelését illeti.

Verona udvaránál több napig tartózkodott a király. Mastino della Scala udvara gyülekező helye volt a művészeknek és költőknek s így a király és vezérei veronai tartózkodásuk alatt csak udvarias bánásmódot és szíves vendégszeretetet tapasztalhattak a város ura részéről.

Mastino tudomásyszeretétét fölhasználta VI. Kelemen pápa is politikai céljának elérésére, mert Petrarcát küldte el hozzá egy levéllel, melyben a magyar király nápolyi hadjáratának megakadályozására hívja fel őt.

A levél csak Nagy Lajosnak Veronából való elindulása után jutott Mastino kezébe s így annak semmi jelentősége nem volt a király komoly elhatározását illetőleg.

«Erre a küldetésre az ő (Petrarca) személyének megválasztását az a föltevés magyarázza meg, hogy a művészek és költők bőkezű pártolója gyanánt ismert Mastino fejedelemnél senki kedvezőbb fogadtatásra nem számíthat, mint az élő olasz költők leghíresebbje.»¹

¹ Fraknoi Vilmos i. m. 8. l. A mi a XIV. századbeli olasz kényurak udvarait illeti, l. Burckhardt J.: Die Kultur der Renaissance in Italien cz. munkáját. I. k. 5—9. l.

A pécsi püspököt is, ki a király előtt szállt le Italiába,— Giovanni őt *«savo Signore e valente uomo in arme»*-nak nevezi — fényes fogadtatásban részesítette Verona ura.¹

***

... l' arme d' Ungheria.

II. Károly király, miután Franciaországban több politikai ügyét elintézte s Aragoniai Jakab, sicíliai királlyal is kibékült, elhatározta, hogy visszatér Napolibe. Fia, Martell Károly elébe megy s Firenzében várakozott királyi atyjára.²

A firenzeiek, alig hogy ezt megtudták, a fiatal magyar király tiszteletére követséget küldtek elébe Sienáig.³

Az isteni költő is volt a követek egyike s ezen alkalommal benső barátságot kötött Martell Károlylyal, a kiról *«Paradiso»*-jának VIII. énekében emlékezik meg s a kinek reménycivel Dante egészen tisztában volt.

Martell Károly, az említett énekben a többek közt elmondja Danténak, hogy atyja halála után a Provance, Napoli és Sicilia trónjai őt illetik, továbbá megemlékezik a magyar királyi czíméről is.⁴

Itt csak azokat a *«terzina»*-kat írom le, a melyek Martell Károly és Dante barátságára s az előbbinek magyar királyi czímére vonatkoznak:

La mia letizia mi ti tien celato,
Che mi raggia d'intorno, e mi nasconde
Quasi animal di sua seta fasciato.
Assai m'amasti ed avesti bene onde;
Chè, s'io fossi giù stato, io ti mostrava
Di mio amor più oltre che le fronde.

Paradiso. VIII. 52—57.

¹ XII. 88.   ² VIII. 13.   ³ Óváry Lipót i. m. 35. l.   ⁴ *Paradiso* VII. 53—65.

Örömem itt, mely besugárz fénykörként,
 Elrejt előled mint bogárt befonva,
 Mikor magát selymébe szötte önként.
 Nagyon szeretél s méltán; — ha lett volna
 Több maradásom ott; szeretetemről
 Hozzád, a zsenge lombnál több is szólna!

Szász Károly fordítása.

Martell Károly magyar királyi címére a következő «terzina» vonatkozik:

Fulgeami già in fronte la corona
 Di quella terra che il Danubio riga
 Poi che le ripe tedesche abbandona.

Paradiso. VIII. 64—66.

S már koronája is homlokomon van
 A földnek, a melyet a Duna áztat,
 Mikor megszűnik folyni Némethonban.

Szász Károly fordítása.

Martell Károly 1294 február 9-én hagyta el Napolit, hogy felséges atyjának fogadására siessen Firenzébe.¹

Fényes kíséret követte őt, a mely 200 franczia, provencai és nápolyi egyforma bíborvörös és sötétzöld színű egyenruhás lovagból állott.

A paripák nyergei aranynyal és ezüsttel voltak kiverve, s a rajtuk levő arany lilomokat vörös és ezüst színű szegély, azaz Magyarország címere vette körül; «... *coll' arme a quartieri a gigli d'oro e cerchiati rosso e d'argento cioè l' arme d'Ungheria...*»²

¹ Óváry Lipót i. m. 34. l. Giovanni ezt az eseményt 1295-re teszi. VIII. 13.

² Nell' anno 1295 ... era già venuto da Napoli Carlo Martello, suo figliuolo, Re d'Ungheria, e in sua compagnia 200 cavalieri Franceschi e Provenzali e del Regno, tutti giovani vestiti col Re d'una divisa, scarlatto e verde bruno, tutti con selle d'una assisa a palafreno rilevate d'argento e d'oro, coll' arme a quartieri a gigli d'oro e cerchiati rosso e d'argento cioè l' arme d'Ungheria ... VIII. 13.

Giovanni e följegyzésével nagy szolgálatot tett a magyar heraldikai tudománynak, mert ezzel bebizonyította, hogy a magyar címér jobboldali része nem az Anjouk uralkodásával vette kezdetét — mert hisz Martell Károly csak trónkövetelő volt — hanem, hogy az «régibb nemzeti eredetű».¹

A fontos az, «hogy 1295-ben (helyesen 1294-ben) a vörös és ezüst volt Magyarország elismert czimere és színe».²

Krónikairónk szerint ennél fényesebb társaság még soha sem állott egy fiatal király rendelkezésére.³

Martell Károly több mint 20 napig várakozott Firenzében hazatérő atyjára s a firenzeiek nagy tiszteletet tanúsítottak iránta, ő pedig sok szeretetet mutatott a városiak iránt, a miért igen megkedvelték. — ... *e da' Fiorentini gli fu fatto grande onore ed elli mostrò grande amore a' Fiorentini ond'ebbe la grazia di tutti...*»⁴

A magyar Anjou-királyok országos czimere legelőször fordul elő az 1369-iki évben, a melyben Nagy Lajos a kassai polgárok kérelmére új címerrel ajándékozta meg őket.

Ez a címér a következőkből állott: a kék pajzsfőben három liliomból, ez alatt váltakozóan négy vörös és ugyanannyi fehér csik, vagyis hétszer vörössel és fehérrel vágott mezőből. A pajzsfő az Anjou-család címerét tartalmazza, a másik mező pedig a magyar országos címert mutatja.⁵

«Fontos ez utóbbi adat Magyarország czimere egyik

¹ Marczali Henrik: A legrégebb magyar címerről. Archaeologiai Értesítő. V. k. 211. l. 1885.   ² U. a. u. o.

³ ... che pareva la più bella compagna, che mai avesse uno giovane Re con seco. VIII. 13.   ⁴ U. o.

⁵ A tulajdonképeni paizsczímer adományozás csak 1390-ben történik. Békefi Remig dr. 1901/2 II. félévi egyet. előadásai.

alkotórészének, a vágásoknak szineire és számára nézve; mert ez a legrégebb kétségtelen hitelű hazai forrás, a mely világosan mondja, hogy a vágások száma hét és hogy az osztás vörös színnel kezdődik.»¹

Nálunk csak a XIV. század első felében kezdődik a címér-adományozás, de az előbb említett évig nem teljes címert adományozott a király. A címér Róbert Károly idejében csakis sisakdíszből állott s a legrégebb ilyen sisak címéradományról szóló oklevél 1326-ból való.

A címér szó maga a sisakdíszre — a melynek francia neve «cimiere» (crista) és ebből lett címér, mely később a teljes adományozást: pajzsot, sisakdíszet, sisakot és egyéb alakokat együttvéve jelentette — emlékeztet meg bennünket.²

A magyar Anjou-család címeréről írván, emlékeztetembe jutnak a Nagy Lajos által épített máriaczei templomban lévő fogadalmi kép az ő liliom-motivumaival és a párkányán tündöklő magyar országos címerek, melyek az ereklek fényének emelésére szolgálnak.³

A «Máriaczei Liliomok» című könyv, melyet 1857-ben Scitovszky János bíbornok-hercegprímásnak ajánlottak, tartalmazza ezt az 1364-iki évben Nagy Lajos adományozta Szűz Máriát Szentséges Fiával a karján ábrázoló fogadalmi erekleket.⁴

A «Marci Chronica etc.» is — a melynek képei Nagy Lajos idejében készültek el s így a XIV. századbeli

¹ Fejérfpatakyl László: Monumenta Hungariae heraldica I. füzet. 11—12. l. ² U. a. i. m. 9. l. «do cristam, quae vulgo cimer dicitur 1326.» Békefi R. dr. 1901/2 II. félvi egyet. előadásai.

³ Item unam capellam Aquisgrani; et aliam Cellis ad Beatam Virginem, pulchro et miro opere construxit, sufficienter et largiter dotavit, ac pretiosis utensilibus ad cultum divinum, vasis, calicibus, libris, et ornamentis diversis ac calice de puro auro decoravit. Küküllői János. XLV.

⁴ Megjelent Beimel J. és Kozma Vazul kiadásában. Pest. 1858.

magyar festészet állapotát tüntetik föl — kimerítő fogalmát nyújtja a liliom-motivumoknak és a magyar országos czímernek, de művelődéstörténeti becset a viseleteket és a harczy eszközöket ábrázoló festményei adnak meg neki.¹

***

... fecero fare una bandiera ...

Az a *Messer Nicola Ungaro* (Kont Miklós), a kivel már találkoztunk, Endre herczegnek volt a gyámja Napoliben s annak halála után ugyanitt követe volt Nagy Lajosnak.²

Ő adta meg a királyfi meggyilkolásának hírét Matteónak, a ki erről értesítette meg bátyját.³

Giovanni megemlíti azt, hogy ez a *Messer Nicola* «grande acconto»-ja volt öcscsének Napoliben. Ez egy fontos adat, mert míg egyrészt képét nyújtja az akkori firenzei kereskedelem elterjedésének, addig másrészt föltünteti egy magyar embernek, a firenzei «calimala»-i posztókereskedéssel való érintkezését. Így Nagy Lajos hadjáratainak az okát a két krónikairó-testvér megbízható forrásból tudta meg, azoknak nem ellenei — Giovanni az elsőt nyilván helyesli — s lefolyásaiknak leírásában elfogulatlanok.

A királyfi halála nagy megdöbbenést keltett Magyarországon és Lengyelországban.

Érdekes Giovanni leírása az országos gyászra vonatkozólag.

¹ Marci Chronica de Gestis Hungarorum ab origine gentis ad annum 1330 producta. Edidit Franciscus Toldy. Békefi R. dr. 1901/2 II. félévi egyet. előadásai.

² ... il quale Messer Nicola era stato nel regno Balio del Re Andreasso, ed eravi, quand'egli fu morto, ambasciadore del Re d'Ungheria. XII. 88.

³ E uno Messer Nicola Ungaro Balio del detto Re Andreasso, passando per Firenze, che n'andava in Ungheria, il disse a nostro fratello, suo grande acconto a Napoli, per la forma per noi iscritta di sopra. etc. XII. 50. Kont Miklós tehát személyesen ismerte Matteo Villanit.

A magyar és lengyel királyok báróikkal együtt, hogy fájdalmuknak adjanak kifejezést, fekete ruhát öltöttek magukra s hogy a katonákat a boszuhadjáratra lelkesítsék, csapatjaik előtt egy zászlót lobogtattak, a melyen fekete mező s ezen a fölakasztott herczeg teteme volt fölrajzolva, a mi mindenki borzadályt idézett elő. — *E per più inanimare gli Ungberi a ciò fare, fecero fare una bandiera, la qual sempre si mandarono innanzi, Il campo nero e lo Re Andreasso entrovi dipinto e impiccato, ch'era una horribile cosa a vedere...*¹

Endre herczeg a San Gennaro templomában — melyet Anjou Károly alatt építettek s ő neki és családjának lett temetkezési helye — aluszsza örök álmát s ugyanitt egy másik anjoui herczeg és «czímzetes magyar király», az előbbinek nagyatyja van eltemetve.²

Mind Martell Károly, mind Endre herczeg fiatal korban multak ki. A sorsuk ugyanaz volt, mert mindkettőjüket az uralkodás vágya foglalkoztatta, de a rettenetes halál s a gyilkos keze véget vetett reménységüknek s elrabolta őket kedveseiknek környezetétől. Sőt a haláluknak is egy és ugyanaz lett a következménye: dynasticus zavarok a nápolyi királyságban.

Ha már szóba hoztam a nápolyi dómot, mely sok magyar vonatkozású síremléket tartalmaz falain belül, idézni akarom Berzeviczynek e kérdésre vonatkozó szavait: «Nápolyi templomi síremlékei bennünket magyarokat amúgy is közről érdekelhetnek, mint a hogy egyáltalán alig van ily távol külföldön város, mely a magyar történetre való annyi vonatkozást mutathatna föl, mint Nápoly; a duómóban lépten-nyomon Magyarország czímerének

¹ XII. 48.   ² Berzeviczy Albert: Itália 141—142. I. (2-ik kiadás.)

motivumaival találkozunk, az Anjou-liliomokkal összeillesztve s az itteni templomokban összevéve talán több magyar vonatkozású királyi sír van, mint a mennyit az egész magyar földön ma még föltalálhatunk».¹

***

... *i quali (fiorini d'oro) per abbondanza d'oro
fece battere in Ungheria* ...

Giovanni Villani a kereskedő és bankár 1317-ben a pénzverés tisztjeként működött Firenzében s e hivatalában volt neki alkalma szülővárosának a már forgalomból kiment pénzeiről egy egész lajstromot összeállítani, melyet kronologiai rendszerben a krónikájába be is toldott.²

Az 1252-iki évnél írja, hogy ekkor verték meg legelőször a firenzei arany forintokat.³

Nagy Lajos 1347. november 3-án szombaton reggel több mint egy órával napkelte előtt — *Sabato mattina un' ora e più avanti il sorger del Sole* — hagyja el Budát sok kincscsel és nagy mennyiségű vert forintokkal ellátva, «a melyeket az arany bősége folytán Magyarországon veretett s a melyek hű másai a mi arany forintjainknak, kivéve a címet, a mely «Lajos Magyarország királya» féle szavakból állott» — ... *i quali per abbondanza d'oro fece battere in Ungheria contrafatti ai nostri fiorini d'oro, salvo del nome, che dicono: «Lodovico Re d'Ungheria»*.⁴

Giovanni mint praktikus ember és szakértő nem mulaszthatta el az alkalmat, hogy a firenzeiekhez hasonló magyar arany forintok alakjáról meg ne emlékezzék.

¹ U. a. i. m. 202 l.   ² Ugo Balzani: Le Croniche italiane nel medio evo. 313. l.   ³ VI. 53.   ⁴ XII. 106.

Róbert Károly király az arany- és ezüstbányák szorgalmas kiaknázását rendelte el s a pénzverés terén újítást hozott létre azzal, hogy a firenzei arany forint mintájára az arany pénz használatát létesítette.¹

Hogy Magyarország bővelkedik aranyban, krónikaírónk ezt kétségtelenül a Budán tartózkodó polgártársainak révén tudta meg.

Budán tartózkodott akkor egy firenzei kereskedő «*colonia*», a melynek révén értesült meg Giovanni Magyarország gazdasági állapotáról.

Erre mutat krónikaíróknak ama följegyzése, mely Nagy Lajos Budáról való elindulási idejének pontos meghatározását illeti.

Különben Budán a Szentháromság-tér s a hasonló nevű utca sarkán, a koronázó Mátyás-templommal szemközt van egy ház, a melynek utcai falán a következő fölirat olvasható:

«Itt állott 1391-ben udvari tárnokmester Kanizsai Miklós háza, melyet ő *flórenci Berti Angelótól* 600 arany forinton vett... etc.»²

Ez az Angelo Berti lehet egy ivadéka annak a Bellincion Bertinek, a kinek egyszerű életmódjáról emlékezik meg Dante isteni munkájának azon a helyén, a melyben a régi «Fiorenza» társadalmi állapotát magasztalja:

Bellincion Berti vld'io andar cinto
Di cuoio e d'osso ...

Paradiso. XV. 112—113.

Dante maga, mint láttuk, világosan volt értesülve a magyarországi dynasticus dolgokról s a Martell Károly-

¹ Dr. Csuday Jenő i. m. I. k. 306. l.   ² Zambra Péter egyetemi tanár úr volt szives engem e fölíratra figyelmeztetni s a kellő fölvilágosításokkal ellátni.

lyal kötött barátsága révén kétségtelenül egyéb magyar viszonyokról is szerzett magának tudomást.

Giovanni Magyarországot gazdag államnak nevezi nemcsak a fent említett helyen, hanem ezt az állítását még egy-két alkalommal megismétli.

Messer Nicola Ungaro nagy pénzmennyiséggel — *con gran quantità di moneta* — érkezik meg Aquilába; a pécsi püspök is «igen sok pénzzel» — *con denari assai* — volt ellátva.¹

Nagy Lajos életírója e tekintetben is megerősíti Giovanni állítását munkájának azon a helyén, a melyben Erzsébet, özvegy királyné, itáliai útjával foglalkozik.

A királyné visz magával 27.000 ezüst (648.000 frt = 1,296.000 kor.) és 17.000 arany (1,360.000 frt = 2,720.000 kor.) girát s ezenkívül «de florenis, fere cum media garlita, de denariis vero parvis... multum»-mal volt ellátva.²

Az özvegy királyné, hazatérte után és fia, Nagy Lajos, nagy pénzüsszeget küldött Avignonba, VI. Kelemen pápának, hogy ez Endre herczeg megkoronázását sürgesse. Az összeg 44.000 girából állott, a mi mai értékre átszámítva 1,056.000 frt = 2,112.000 koronát tesz ki.³

* * *

... il suo pianeta Marte ...

«Ben si disse per alcuno Astrologo, che venne con lui d'Ungberia...»⁴

Ebből látjuk, hogy Nagy Lajos kíséretében egy csillagjós is találkozott, a ki a firenzei követeknek — talán Giovannival is érintkezett — megmagyarázta «Mars»

¹ XII. 88.   ² Küküllői János: IV.   ³ U. a. u. o.   ⁴ XII. 113.

bolygónak az állását a királynak Budáról való elindulásakor.

Hogy Nagy Lajos foglalkozott asztronómiával, helyesen astrologiával, állítja az életírója: *in astronomia avdissime laboravit*»,¹ a ki szintén az emberi eseményeket az égi testek mozgásával iparkodik megmagyarázni, mert urának haláláról írván, mondja, hogy annak bekövetkezése előtt egy gyönyörű üstökös jelent meg az égen: *parum ante cometa apparuit mirabilis*».²

Hitt-e Giovanni az astrologiában? Igen.

Abban az időben az emberek mély vallásossága nem zárta ki az égi testek mozgásából az események kedvező, vagy kedvezőtlen eredményeire való következtetést.

Az Istenben való mély hit minden természeti jelenséget Isten akarata megnyilvánulásának tartott. Hogy az Isten mint «causa prima» megalkotta az összes természeti törvényeket, az ú. n. «causae secundae»-t, melyek mint ok és okozat követik egymást, szent igazság.

De a Teremtő, mint törvényhozó, örökös szüntelenül a világegyetem gépezetére, — a melyet, ha neki úgy tetszik, meg is változtathat — a nélkül, hogy közvetlenül gyakorolna hatást minden egyes jelenségre beálltára.

Mert hisz a «causae secundae» az ő alkotása. Ő a maga örökkévalóságában mindent tud, mindent lát, ép úgy tudja és látja a «causae secundae» mindenkor működéseit és öröktől fogva tudja azokat a csodákat, melyek az időben be fognak következni.

A középkori ember, a természettudomány kezdetleges állapotánál fogva, a geocentricus rendszerből kiindulván, azt hitte, hogy mindaz, a mi a természetben,

¹ K. J.: XXXIX.   ² U. a. u. o.

az égen bizonyos időközökben állt be, az emberiség sorsára is döntő hatást gyakorolt.

Egy kiváló gondolkodó mondja: «Az Úr Isten közelebb látszott lenni, mint most, mikor a föld oly kicsinynyé s mi magunk a semmiséghez közel álló parányokká törpültünk».¹

Ily értelemben kell vennünk az istenitéleteket is, a melyek megtartása előtt az Istenhez fordultak meghatározott imákkal.²

Giovanni mondja, hogy «Mars» mozgása részben világosan mutatta ki azt, a mi a király hadjáratában megtörtént. A bolygó Nagy Lajosnak a nápolyi királyság területébe való belépéseig (decz. 24.) folyton emelkedett, ekkor pedig leszállni kezdett s Nápoly elfoglalásakor már leszállóban volt. — *Ma nota, che quando il Re entrò nel Regno, ciò fù adi 24 dicembre, il suo pianeta Marte cominciò a retrogradare; e quando entrò in Napoli ed ebbe la dominazione adi 23. gennajo era retrogradato.*³

Mégis csak följegyzésre méltó krónikairónknak azon adata, mely egy a király kíséretében levő magyar csillagjósra vonatkozik, mert így a fönt megírt, a középkori ember gondolkozását ábrázoló képem, hazánkat is illeti s anjou nagy királyunkat is, a ki szintén «*in astronomia avidissime laboravit*».

Cesare Cantù fölhozza a következő esetet: Giovanni Villani, hogy Castruccio Castracani, Lucca zsarnokának a sorsát megtudja, levelet írt egy Fra Dionisióhoz, ki Párisban mester volt «*in divinitate e filosofia*», hogy ez a zsarnok sorsát neki megjövendölje.

¹ Prohászka Ottokár: Ég és Föld. 2-ik k. 438. l. Esztergom, 1902.

² L. a «Regestrum Varadinense»-ben a 389-iki tűzesvas-próbát követő imákat. Kiadták: Karácsonyi János és Boroszký Samu dr. Budapest, 1903. 3 XII. 113.

A mester válaszában azt írja krónikáirónknak, hogy mihelyt a levelét megkapja, Castruccio már halott lesz. A jövődölés, melyet Fra Dionisio a csillagok mozgásából olvasott ki, megvalósult.

Giovanni a mester levelét priortársainak megmutatta, kik egyhangulag úgy nyilatkoztak, hogy Fra Dionisio szavai minden tekintetben a jövődölés erejével birtak — *di tutte le sue parti il giudicio di maestro Dionisio fu profezia.*¹

Itt, hogy még egyszer alkalmam kínálkozik Giovanni guelf érzelmének kimutatására, megemlítem a következő adatot: az astrologok VII. Henrik császárnak szerencsés kimenetelű hadjáratot jövődöltek meg, mire ő megjegyzi, hogy az okos embernek az astrologok minden jóslatának hinnie nem szabad, mert ők hazugok és kétértelműek, — *e però li uomini savj non devono dare fede a ogni profetia o detti d'Astrologi, che sono mendaci, e di doppio intendimento.*²

★ ★ ★

tutti vanno a cavallo ...

A mi a magyar harczmodort illeti, Giovanni arról keveset ír, mert Nagy Lajos első nápolyi hadjáratában nem igen volt neki alkalma azt megfigyelni s ennél fogva annak oly tiszta képét, mint a Matteóét, saját magának meg nem alkothatta.

Az 1260-iki évnél mondja, hogy a magyar katonák mind lovasok ... *tutti vanno a cavallo* ... A lovak patkóval vannak ellátva, de a nélkül is vesznek részt a háborúban.³

Ezen alkalommal hétezer lovas harczolt jól vért-

¹ Ezelino da Romano. 204. l. (ed. Sonzogno 1901.) G. V. X. 85.

² IX. 46.   3 ... ronzino ferrato o non ferrato. VI. 72.

zett és betakart paripákon — *ma fra questi (Ungheri) v'hebbe sette mila con buoni cavalli, e bene armati e coverti.*¹

Valószínű, hogy Giovanni itt azt a nyeret érti a lovak szerszáma gyanánt, a melyet Matteo tárgyalásánál fogok leírni.

A magyar hadsereg az 1347-iki nápolyi hadjáratban az önként jelentkezőkből és az idegen zsoldosokból állott. Ez utóbbiak és a magyar pórok alkották a gyalogságot, a melynek «főadata a társzerek őrzése, a hadigépek kezelése, valamint a várívás és erődítés körüli szolgálat teljesítése volt».²

Ellenben a nemesség és kísérete, a főurak és dandárai és a vagyonos jobbágyok alkották a lovasságot, a melyre a döntő roham várt.³

A német «condottieri» közt Wernert — *doge Guernieri Tedesco* — és Wolfart Konrádot — *Currado Lupo* — találjuk Nagy Lajos zsoldjában. Amaz az ellenfél részéről nyerendő nagyobb zsold reményében el akarta árulni a királyt.

Nagy Lajos alig hogy ezt megtudta, őt a szolgálatától fölmentette, bőkezűen kifizette, de esküvel arra kötelezte, hogy a nápolyi királyság területét elhagyja, továbbá, hogy az ő uralma, a firenzeiek, a sienaiak és a perugiaiak ellen sem tarentói Lajostól és feleségétől, sem a pápától, sem Luchino Viscontitól zsoldot el ne fogadjon.⁴

Erről külön levélben értesítette meg Firenzét.⁵

Az olasz «condottieri» közül megemlítem *Fra Moriale-t*, kit Nagy Lajos «*vicario*»-jának nevezett ki Aversában.⁶

¹ U. o.   ² Kozics László i. m. 385. l.   ³ U. a. i. m. u. o.   ⁴ XII. 112.
⁵ XII. 113.   ⁶ XII. 111.

Hogy a zsoldosok fizetése mennyit vett igénybe, nem tudjuk. A főnökök körülbelül 10—15 arany forintot, a legény öt arany forintot kapott havonként.¹

Nagy Lajos második nápolyi hadjárata után maradtak még a nápolyi királyságban magyar vitézek, kik elfogadták ugyan Johanna zsoldját, de a magyar király iránti hűségüket mindig megtartották. Így p. o. ezek, mint szervezett «*compagnia*», 1361-ben a «*Magna Societas Vngarorum*» név alatt a rablóbandák megsemmisítésére léptek Johanna szolgálatába, de ezen alkalommal is hangsúlyozták a magyar király iránti hűségüket.²

A fejezet befejezéséül szolgáljon egy stratégiai eset, mert úgy is a magyar harczmodorral alább bővebben foglalkozom.

Bruzzanótól három mértföldnyire állott két vár, *Messer Nicola de'Caraccioli* és *Messer Agnolo di Napoli* parancsnoksága alatt. Ezek rövid ellenállás után a magyarok fogságába kerültek. Emezek a parancsnok nélkül maradt várakat megostromolták «megadásra kényszerítették, kirabolták és fölgyújtották» — *onde furono... (castella) dalla gente del Re... per forza vinti e tutti rubati, e poi arsi*.³

A rablás és gyujtogatás Matteo leírásaiban is úgy tűnnek föl, mint a magyar katonáknak egy harczy szenvedélye, a mit különben még fogok érinteni.

¹ Kozics L. i. m. 386. l.

² 1354-ben a királyné levelet intézett Nagy Lajoshoz, a melyben mondja: Rogamus autem Regiam Excellentiam vestram fraternam, quatenus velitis mandare Comiti Nicolao et notabilibus corporalibus aliisque universis et singulis Vngaris, fidelibus vestris, quod more solito de bono in melius insistere debeant nostris servitis, observando pacta hinc inde promessa et iurata. Óváry Lipót: Nápolyi Anjoukori kutatások Századok. 1879. 212. l.

³ XII. 110.

7. Magyar művelődéstörténeti mozzanatok Matteo krónikája alapján.

A TÁRGYILAGOS megfigyelő az embereket és a szokásokat úgy fogja föl, a mint az ő lelkiismerete ezt neki előírja. A lelkiismeret a legfontosabb kelléke azoknak az embereknek, a kik valamit leírni, vagy itélni akarnak.

De azért minden ember egy «individuum», vagyis különbözik a többi embertől, mert valaminthincs meg a természetben két teljesen egymáshoz hasonló dolog, nincs meg két egyforma fizikai tulajdonságokkal bíró ember, ép úgy nincs meg két ember, a kiknek szellemi képzettsége és «*character*»-e másai volnának egymásnak.

Pedig az igazság egy és ugyanazon tárgyra nézve csak egy lehet. «*Veritas veritati contradicere nequit.*» Az egyes emberek nem lehetnek különböző véleményben egy már igaznak elismert tárgyról, mert ha ez megtörténik — mint a hogy ez a mai zavaros világnézetben mindennapi jelenség — akkor hiányzik a tudomány és azon szempont tekintetbe vétele, a melyek nélkül az illető kérdéses tárgyat bírálat alá venni nem lehet.

Az igazság kiderítésére csak a tudomány és a helyes kiindulópont megismerése szükségesek.

S mindenki, legyen a természete akármilyen, e két világító eszköz segítségével elérheti a biztos révet,

az igazságot. Ha ez nem így volna, akkor a *«quot capita, tot sententiae»*-féle elv uralkodnék a tudományban, s egyetemes igazságok, a melyek lényege a tudománynak, nem léteznének s a tudomány nem lenne már tudomány.

***

Nagy Lajos iránt Matteo is nagy tisztelettel viseltetik, de a katonáit, fegyetlenségök miatt, heves kifakadásokkal támadja meg.

Az ő gondolatvilágát megismerve azt állítom, hogy ő — habár ellensége a háborúnak — a bátorságot, a vitézséget, a katonai fegyelmet és engedelmességet nagyra becsüli.

IV. Károly császár alázatossága, melyet a milanói Viscontiak iránt tanúsított, Matteo szemében gyávaság, gyöngeség, egy kereskedőnek, de nem egy császárnak a viselkedése.¹

Ellenben Nagy Lajos bátorsága, királyi méltóságára való büszkesége s a veneziai követeknek adott határozott válaszai Matteót teljesen megnyerik, ki a király minden tettét helyesli s őt a legnemesebb jelzőkkel tiszteli meg.

***

Matteo krónikája magyar művelődési szempontból sokkal fontosabb, mint a Giovannié.

Pedig a nápolyi eseményekre vonatkozó fejezetei magyar-olasz békés érintkezéseket — az események természeténél fogva — nem tartalmaznak, azért azokat csak felsorolom.

Matteo öt fejezetet fordít a második hadjáratig tör-

¹ IV. 39.

tént nápolyi események előadására¹, hármat a második hadjáratra² és hármat a béketárgyalásokra.³

Az 1356-ki veneziai háború leírása köti le a figyelmet, mert vele kapcsolatban adja vissza Matteo tárgyalagos megfigyeléseinek eredményét, mely a magyar király és katonáinak jellemére, ez utóbbiak csatározási módjára s a magyar állam politikai és katonai állapotára vonatkozik.

***

Nagy Lajos 1356 májusában hagyja el Budát, hogy Zára visszafoglalására indítsa meg a háborút Venezia ellen. Útközben Zagrebben állott meg s miután itt állította össze a hadseregét, június 28-án útnak indul Treisónak, mely akkor a veneziaiak fennhatósága alatt állott.

Colligrano⁴ és Asile⁵ nevű várak elfoglalása után éri el a király Treviso magas és megerősített falait.

A lombard kényurakat nagy félelemmel töltötte el Nagy Lajosnak Itáliában való megjelenése s a király szándékának megismerésére azzal a gondolattal foglalkoztak, hogy követséggel járuljanak hozzá.

A milanói *Viscontiak* és *Can Grande della Scala*, veronai kényúr, a Garda-tó északi részében, ellenségeik Bolognában gyűltek össze a követségi ügy tárgyalására.

Így kettős követséggel keresték föl a magyar uralkodót felső Itália kényurait, kiket Nagy Lajos ama kijelentésével nyugtatta meg, hogy összes hadi tervei csakis Venezia megfenyítésére vonatkoznak, a mi őket nagyon kielégítette.⁶

¹ I. 47, 48, 49, 50, 57.   ² I. 58, 60, 61.   ³ I. 63.   II. 24, 65.   ⁴ Jul. 12-én VI. 52.   ⁵ VI. 53.

⁶ ... e saputo da lui, che non venia per altro, che per procacciare le sue Terre dal Comune di Vinegia, rimasero contenti. VI. 51.

A király kijelentése volt oka Can Grande trevisoi személyes látogatásának, a hová 500 érczsizsakos katonával (*barbute*) érkezett meg, a kiket Nagy Lajosnak ajánlott föl a háború folytatására. Messer Bernabò Viscontitól 500 íjászt kapott a király.¹

Nagy Lajos katonáinak fegyertlensége miatt Treviso ostromát kénytelen volt abbahagyni² s Colligranón át Magyarországra visszatérni.

Colligranóban 2000 katonát hagyott hátra.³ Zárát csak 1356 decemberében kerítette hatalmába.⁴

Trevisoi tartózkodása alatt kettős kitüntetés érte el Nagy Lajost, a pápa és a császár részéről.

A pápa és bibornokai az Anyaszentegyház bajnokának a hitetlenek ellenében — *Gonfaloniere di Santa Chiesa* — a császár pedig «*vicarius*»-ának nevezte ki őt a Venezia elleni háborúban.

***

... *il magnanimo Re.*

Matteo Villani őszinte tisztelője Nagy Lajosnak.

Ebben a szakaszban a király egyéniségét és cselekedeteit ábrázoló képeket sorolom fel, a melyek krónikaírónk ítélőképességét adják vissza.

Nagy Lajos igen jószívű, bátor ember és a nagy események kedvező eredményeinek esetén lelkes, szigorú, büszke. A bárók félnek tőle, ki a kötelező szolgálatukat pontosan követeli. Nagy bizalommal viseltetik népe iránt, a mely őt viszont nagyon szereti. Mindenkinek szíves és mindenkinek jóakarója. A nagyfontosságú ügyeket igen sokszor könnyű és gyors mozdulatokkal oldja meg,

¹ VI. 55. ² Aug. 13-án. VI. 66. ³ U. o. ⁴ VIII. 19.

de balsors esetén inkább hátrál, minthogy abban kitarással vitézségének adná meg a jelét.¹

Nézzük meg egy másik képben, mennyire szerették a bárók uralkodójukat.

Zagrebbe való érkezése után fogadja a király az ország báróit csapataikkal az élén.

De ezek oly nagy számban jelentek meg, hogy a királynak külön-külön kellett mindegyikükkel érintkeznie, hogy válaszsza ki közülök katonáikkal együtt azokat, kiket a háborúban való részvételre alkalmasabbaknak talált; a többieket elbocsátotta. — ...*Per la qual cosa fu costretto il Re di parlare a uno a uno, e dir loro la gente, che e' volea in quel servizio, e tutti gli altri fece rimandare addietro in Ungheria.*²

A trevisoi ostrom közben jönnek veneziai követek Nagy Lajoshoz, ki őket nagy tisztelettel fogadta. — *E giunti al Re da lui furono ricevuti honorevolmente.*³

¹ Itt közlöm az egész fejezetet, mely Nagy Lajos egyéniségét ábrázolja. Questo Re d'Ungheria, per quella verità, che sapere ne potemo, era uomo di gran cuore, prò, e ardito di sua persona, e nelle prosperità di grandi imprese molto animoso, rigido e fiero in quelle, e molto si faceva temere a' suoi Baroni, e volle havere presti i loro debiti servigi. E grande impigliatore senza debita provedenza, e a sua gente in fatti d'arme, e più abbandonato, e baldanzoso, che proveduto, per la soperchia fidanza, c'haveva in loro, e ellino in lui. Però, che molto era cortese a tutti, e di buona aria. Assai volte ha mostrato assempli di subiti e lievi movimenti nelle grandi cose. E l'avverse seppe meglio abbandonare, partendosi da esse, che stando con virtù resistere a quelle. VI. 67.

Nagy Lajos személyleírása a következő: Fuit autem homo competentis proceritatis, oculis elatis, crinibus et barba crispis, sereno vultu, labiosis, et aliquantulum in humeris curvus. Küküllői J.: LV.

Hasonlítsd össze ezt a leírást a következővel: Hunc statura mediocri, elatis oculis, crinibus et barba crispa, sereno vultu, prominentibus aliquantulum labris, et humeris parum curvis, ... Bonfinius. Rer. Ung. Decades. II. decas liber X. p. 361. L. a. «Marci chronica etc.» első képét.

² VI. 36.   ³ VI. 63.

A követek kijelentik a királynak, hogy Venezia csakis azon föltétel alatt mond le Záráról, ha ez a szabadságát visszanyeri, továbbá, hogy kész más területekről is lemondani, de másokat megtartani, a melyekért évi adót fizetne a királynak.

Nagy Lajos ezeket az ajánlatokat el nem fogadja, mert őket a saját koronájára nézve szégyenleteseknek tartotta. — *E questo riputava in vergogna della sua Corona.*

Itt jegyzi meg Matteo, hogy sokan helytelenítették a királynak eme válaszát, de ő hozzá teszi, hogy azt helyeselni fogják mindazok, kik Nagy Lajos czélját és hatalmát fogják tekintetbe venni. — *Ma chi riguarderà al fine, e alla potenza Reale, nolli darà biasimo della sua alta risposta.*¹

Matteo a magyar-veneziai háborút illetőleg Nagy Lajos pártjára áll, a minek a háború leírásában többször ad kifejezést.

1356 decemberében Zara a király kezébe került, a mit Matteo a veneziaiakat «az ő becsvágyó büszkeségükért» — *per la loro ambiziosa superbia* — lesujtó isteni büntetésnek tart, mert ők az elvesztett város megtartására akár milyen nagy pénzösszeget is föláldoztak volna, de a nagylelkű király többre becsülte a méltóságát, mint a veneziaiak pénzét és békealkudozásait. — *Ma il magnanimo Re voleva innanzi il suo honore, che la pecunia e l'amistà de' Veneziani.*²

Nagy Lajos ez alkalommal a veneziai követeket elutasította magától.³

Ez Nagy Lajos alakja Matteo krónikájában, de mielőbb a magyar katonákról szólnék, egy zárjelt nyitok

¹ VI. 65.   ² VIII. 19.   ³ U. o.

mely az olasz dalmata városoknak a magyar állam iránt táplált rokonszenvét tünteti föl.

***

Matteo a trevisoi ostrommal kapcsolatban írja, hogy Venezia egy fényes — *solenne* — követséget küldött a királyhoz. A köztársaság képviselői előterjesztik Nagy Lajosnak megbízásukat, mely szerint Venezia lemond Dalmáziáról, de Zara birtokáért nagy időközönként lefizetendő pénzösszeget ígér a királynak.

A városok közt, melyeket a magyar államnak Venezia kész kiszolgálni, vannak Traù és Spalato.

E két város polgársága, hogy a veneziaiak vele keresdést — *mercantantia* — ne üzenek, tanácskozásra jött össze, s elhatározta, hogy saját maga, önként fogadja el a magyar fenhatóságot.

Traù és Spalato a veneziai «rectorok»-at és a lakosokat kiűzték a területükből. — ...e Rettori e la gente che v'era pe'Viniziani rimandarono a Venezia sani e salvi.¹

«Dalmácia olasz városai pedig soha sem feledkeztek meg azon századokról, melyeket magyar oltalom alatt szabadságuk teljes megóvásával töltöttek.»²

Traù már 1322-ben, hogy Brebiri Mladen bánus sanyargatása elől meneküljön, Veneziához fordult oltalomért s a köztársasághoz intézett hódoló levelében

¹ ... e fra le altre terre, che dar gli voleano, nominarono Trau e Spalatro; i Cittadini di quelle Terre, sentendo, che' Viniziani gli voleano dare al Re d'Ungheria, per loro vantaggio s'accogliono insieme: e presono consiglio di volere accatare la benivolenza del Re e non attendere, che' Veneziani ne volessono fare loro mercantantia... VII. 82.

² Marczali Henrik: Az Árpádok és Dalmácia. 103. l. Budapest. 1898.

is kiköti «a magyar királynak jogát és becsületét, melyet a városban bir vagy birnia kellene».¹

Ugyanígy cselekednek Traùn kívül Spalato és Sebenico az 1327-iki szerződésben.²

Matteo tisztában volt a dalmata olasz városok érdekeivel és politikai igyekezeteivel, mert megemlíti, hogy Traù és Spalato «*per loro vantaggio*» vetették magukat alája a magyar államnak.

***

Ungheri bestiali e baldanzosi.

A magyar katonák viselkedése az 1356-iki venetiai háború folyamán a legrosszabb benyomást hagyta maga után Matteo lelkében.

Az élelmezés megszerzése sok nehézséggel járt a külföldi háborúk viselésében.

Az ország határain belül a király és a bandériális urak gondoskodtak a hadsereg ellátásáról, de az idegen földön az ügy komolyabb természetűvé vált, mert minden harczosnak külön-külön kellett magát fentartania. Azért minden katona «megfelelő havonkint előre kifizetendő összeget kapott, mely azonban a zsoldba be nem számíttatott».³

Nagy Lajos, hogy katonáinak az élelmezést biztossítsa, már a hadjárat megindítása előtt a Bossinai Bán és Wolfart Konrád által szerződést kötött a padovai úrral.

A szerződés értelmében ez utóbbi azon föltétel alatt, hogy a király csapatjai az ő területének határait át ne lépjék, arra kötelezte magát, hogy a magyar hadsereg fentartására naponkint nagy mennyiségű sült kenyert — *pane cotto* — és négy bort hordozó szekeret küld a király táborába.

¹ U. a. u. o. ² U. a. u. o. ³ Kozics László: Hadtört. közl. 1890. 386. l.

A padovai úr hiven ragaszkodott a szerződés föltételeihez, de nem így cselekedtek a magyar katonák, kik a szerződés ellenére saját elhatározásukból — *di loro movimento* — ellovagoltak a padovai területre, a hol «öltek, gyújtogattak, raboltak és zsákmányoltak» — *uccidendo, e ardendo, rubando, e facendo preda*.¹

A magyar katonáknak ezen alkalommal tanúsított viselkedése, melynek kiindulópontja a szerződés megszegése volt, arra enged következtetni, hogy a XIV. századbeli magyar harcosok épen oly tulajdonságokkal bírtak, mint azon elődjeik, kiket Bölcs Leo császár írt le.

Ez a «Taktika»-jában ezeket mondja: A turkok óvatossak, titoktartók, de pénzvágycsók *s nem sokat törődnek a szerződéssel*.²

Matteo Nagy Lajos katonáit «állatias és vakmerők»-nek — *bestiali e baldanzosi* — nevezi, mint olyanokat, kiket sem vezérelni, sem féken tartani — *che non si poteano reggere, nè tenere a ordine* — nem lehetett.³

De ők nemcsak a szerződést szegték meg, hanem királyuk ellen is föllázadtak, mert a királyi táborban összegyűjtött élelmiszereket is elrabolták. Azért mondja még róluk krónikáirónk, hogy mint a barbárok (talán idegenek) képtelenek a katonai fegyelmet megtartani és vezereiknek engedelmeskedni — *...che a modo di gente barbara non sanno osservare la disciplina militare, nè essere ubbidienti ai loro conduttori*...⁴

Ezért hagyta el Nagy Lajos Treviso ostromát és tért vissza Magyarországba.⁵

A királyt hazatérte után arról értesítették meg, «hogy a magyarok sokasága nem úgy élhet meg Italiá-

¹ VI. 55.   ² Hunfalvy Pál: Magyarország Ethnographiája. 205. l.

³ VI. 55.   ⁴ VI. 65.   ⁵ VI. 66.

ban, mint a pusztákon» — *che la moltitudine degli Ungheri non si può mantenere in Italia, come ne' deserti.*¹

A király jóakarata nem tudott eredményt elérni; a szerződés megszegése folytán a padovai úr megszüntette az élelmezésről való gondoskodást s a katonák nem élhettek meg másból, mint rablásból.

Matteo eme ítéleteiben tárgyilagos, mert helyesli azt, a mi igazságos, t. i. helyesli Nagy Lajosnak a Venezia ellen indított hadjáratát, de elítéli a magyar katonák fegyretlenségét. Épen ebben nyilatkozik meg az elfogulatlan ítélője és bírálója az eseményeknek. Itt tehát nem a párt-ember áll előttünk, mert Matteo nem ellensége a magyar uralomnak itáliai elterjedésének, mert abban az esetben a háború kezdeményezőjét, a királyt támadná meg, de ő, mint láttuk, az ellenkezőjét teszi, Nagy Lajos mellett van, habár ellensége a király katonáinak.

A nápolyi események folyamán is nagy fegyretlenséget tanúsítottak Nagy Lajos katonái, de krónikaírónk ott tartózkodik minden heves kifejezéstől, mely az ő viselkedésekre vonatkoznék, habár azok pápai hűbéren harczoltak és ő maga guelf ember volt.

Matteo tehát helyesli Nagy Lajos olasz hadjárait s épen ott, a hol katonáinak viselkedését kemény szavakkal ítéli el, mutatja be nekünk ítélőképességének tárgyilagosságát és elfogulatlanságát.

***

... si voltavano e fuggivano e ritornavano prestamente.

A harczmodor képét adja egy nemzet lelkének. A háború egy olyan cselekvési hely, melyben minden

¹ VII. 28.

ember a saját önvédelmére és az ellenség megtámadására fordítja egész erejét. Ez a cselekvési hely minden katonai fegyelem mellett is teljesen szabaddá teszi az embert, mert ez a háborúban minél szabadabb, annál ügyesebb.

Ha az 1356-iki veneziai háborúban résztvevő magyar katonáknak a harczmodorát vesszük szemügyre, azonnal feltűnik az a nagy szabadság, a mely mellett harczoltak s a mely őket félelmesekké tette.

Már láttuk Giovanni krónikájában, hogy ők egy vár elfoglalása után azt kirabolják és fölgyújtják.

Matteo megemlíti azt, hogy az első és második nápolyi hadjáratok közt letelt időben a hátrahagyott katonák Aversából kiindulván, egészen a fővárosig «raboltak és gyujtogattak» — *rubavano e ardevano* — úgy, hogy az összes Napolibe vezető utakat járhatlanokká tették s a várost arra kényszerítették, hogy az élelmiszereket tengeri úton szerezze meg magának.¹

A padovai területen is így viselkedtek a magyar katonák.

A Colligrano vár őrsege a magyarok sokaságának láttára, kik mindnyájan íjakkal és nyilakkal — *tutti cogli archi e colle saette* — voltak ellátva, a háború veszedelmének elkerülésére — *temendo il pericolo della battaglia* — megadta magát a királynak.²

Nagy Lajos, hazatérése után, a Colligranóban hátrahagyott katonák fékentartására és a háború folytatására, minden harmadik hónapban egy-egy bárót 5000 harczossal rendelt ki Italiába.³

De a királynak eme intézkedését sem koronázta siker.

¹ I. 47.   ² VI. 52.   ³ VII. 28.

Október 15-én érkezett meg Colligranóba az első «báró» csapatjával az élén, de a katonák, kik a nevezett várban 2000-en voltak, nem hagytak föl előbbi szokásukkal s a vidéket egészen Trevisóig pusztításuknak vették alája.¹

A veneziai «*doge*», hogy ezt megakadályozza, zsoldjába fogadott egy német «*condottiere*»-t, ki egy 600 főre menő csapatnak volt a vezére s őt négy hónapra előre kifizette.²

Érdekes most a magyarok és németek közt végbe ment csata leírása, mely megint ad igazat Bölcs Leo császár a turkokról írt tudósításának.

A magyarok Colligranóból számszerint 1000-en indulnak a 600 német ellen, kik Trevisóban voltak.

Az utóbbiak — mondja Matteo — fogyatékosan voltak fölfegyverezve s az összeütközésben vagy elestek, vagy az ellenfél fogságába kerültek. — *Ed essendo (i tedeschi) male armati, chi si mise a difendere fu morto, gli altri tutti (gli Ungheri) bebbono a prigionieri...*

Mit csináltak most a győzők a fogoly németekkel? A válasz könnyű: ingben küldték őket vissza Veneziába.

Krónikásunk a következő szavakkal ad igazat a «Taktika» írójának, ki azt írja, hogy a turkok «*pénzvágók*»: a magyarok, miután a fogoly németek pénzeit, fegyvereit, lovaikat és ruháikat ellopták, ingben küldték őket vissza Veneziába. — *e tolto loro i denari e l'arme, e cavalli, e le robe, in camicia gli rimandarono a Vinegia.*³

Ezen győzelmők után a magyarok, mintha fölhagytak volna a háborúval, a trevisoi parasztokat engedel-

¹ VII. 28.   ² VII. 29.   ³ U. o.

mességre kényszerítették, kik az ő felügyeletök alatt művelték a földet az új vetésre. — *e quasi come paesani sicuravano i villani, e faceano lavorare le terre per la nuova sementa.*¹

Csakhogy nem hosszú ideig tartott az olaszoknak eme alárendeltsége, mert egy reggel 500 trevisói és veneziai ember, kikhez még annyi zsoldos katona csatlakozott, fellázadt a magyarok zsarnoksága ellen.

Ez utóbbiak meghallották a lármát, melyet a strájkolók csaptak s mint olyanok, kik lovaikat mindig készenlétben tartják s magukat nehezen föl nem fegyverzik, az összes körülfekvő várakból siettek a gyülekezésre. A számuk nagy volt s a nyilaikkal mindenfelől visszaszorították az ellenséget, hogy ez a visszavonulásukban ne állja meg nekik az utat.

A magyarok folyton nyilaztak s, hogy az ellenséges lovasságot az üldözésükre ingereljék, «hátrafordultak és elszaladtak és gyorsan visszafordultak»: — *e'si voltavano e fuggivano e ritornavano prestamente.*²

A trevisoiak közt 600-an vagy elestek, vagy fogásba kerültek.³

Matteo, ki kétségtelenül személyesen közelítette meg a magyar harczosokat, még bővebb tudósítást nyújt a harczmodorukról.

Ők nem egy tömegben harczolnak, hanem ide-oda nyargalnak, megfutnak egyre nyilazva, aztán megint visszafordulnak a csatába.

Mesterek a prédálásban és a hosszú lovaglásban és a nyilaikkal nagy kárt okoznak az ellenség lovaiban és gyalogosaiban.

¹ VII. 29.   ² VIII. 23.   ³ U. o.

Ügyesek a lovaglás közben való harczolásban s ha az ellenséget hirtelen megtámadják, azt a maguk módjára megkínózzák.

A haláltól nem félnek és magukat minden nagy veszedelemnek kiteszik.

Ha megkezdik a csatát, 10—15-en együtt tartanak s jobbra-balra szaladgálnak, kilövik hosszú nyilaikat s gyors paripáikon elfutnak.

A csatában nem használnak se jelt, se zászlót, se hadi kürtöt, mert tegezőknek egy bizonyos megrázása szolgál nekik jelül a gyülekezésre.¹

A magyarok tehát a régi, nemzeti harczmodort alkalmazták a XIV. század olasz hadjáratok folyamán is.

Ők, mint láttuk, lovasok és az íj és nyíl — ezekről más helyen szólok — a főfegyverük.

A kalandozás korában ép úgy váltak félelmesekké az olaszok előtt, mint a XIV. században.

Erre czéloz krónikáirónk is ott, a hol írja, hogy a régiek (olaszok) a magyar harczmodort igen jól ismerték, — ...*avvegnacchè gli antichi fossero di queste cose più sperti*... — Ő pedig azért említi meg ezeket a dolgokat, hogy kortársainak a figyelmét és csodálkozását keltse föl az iránt, a mit a magyarok a rég elmúltban Italiában cselekedtek. — *per lo lungo trapassamento di quella memoria qui ne rinnoveremo alcuna cosa, per levare l'ammirazione de' moderni*.²

De azért azt, hogy a XIV. századbeli magyar harczosok viselkedése nem különbözött a X. századbeliéktől, nem szabad a főurakra is kiterjeszteni, mert ezek a külföldi divatnak hódoltak s a XIV. században «az úgy-

¹ VI. 54. L. a függelék, 78. l. 1—17.   ² U. o. l. függ. 75. l. 4—7.

nevezett sváb fegyverzetet a sisaktól kezdve a pikkelyes vas-saruig elfogadták». «De a magyar hadi nép zöme, mely a magyar fegyvert félelmissé tette, megmaradt régi hadi viselete és harci modora mellett.»¹

A magyar katonák addig nem hagynak föl a háborúval, míg az ellenséget teljesen szét nem verik. És csak a győzelem után fognak hozzá a kizsákmányoláshoz.

Egy másik XIV. századbeli író, Péter königsaali apát «buzgón kéri az Istent, hogy mielőbb szabadítsa meg tőlük (a magyaroktól) az országot».²

***

*arco . . . frecce . . . turcassi . . . spada
lunga . . .*

Ij, nyíl, hosszú kard a magyarok fegyverei.

Az első kettő volt a honfoglaló magyarok támadó főeszköze, melyeket egészen a XVII. századig használtak, sőt a törökök ellen is nagy hasznót vettek belőlük.³

A «*Marci Chronica*» több alakú íjat mutat föl a képeiben. A XIV. században nagyon elterjedve volt a három tagból nyergesen összeállított ij, mert ezzel a rövidebb nyíl is lehetett nagy kezdősebességgel megszabni, «mint egy nem így készített nagyobb íjból».⁴

Az akkori magyar hadseregnek legalább a felét képezte még mindig a régi módra íjjal és szablyával fegyverzett gyalogság és könnyű lovasság.⁵

Matteo Villani hosszú kardról is tesz említést és mondja, hogy azt «személyök védelmére» — *a difensione di loro persone* — használták.⁶

¹ Pór Antal i. m. II. k. 614. l.

² Pór Antal: i. m. 615. l. ³ Bárczay Oszkár: A hadügy fejlődésének története. II. k. 595. l. ⁴ U. a. o. c. u. o. ⁵ Szendrei János: Magyar hadtörténelmi emlékek az ezredéves országos kiállításon. 75. l. ⁶ VI. 54.

Mind e három fegyver a könnyű katonaság képét tünteti föl. Az íjakat tegezekben — *turcassi* — tartották.

Nagyon elterjedve volt az Anjouk alatt, sőt egészen a XVI. századig az egyenes kard használata, de a nagy tömeg fegyvere volt a kissé görbe kard, «mert a magyar mindig jobban szeretett és szeret vágni, mint szúrni».¹

A «*Marci Chronica*»-ban több ily görbe kardot látunk, és Matteo kétségtelenül ezeket érti a magyarok védelmi fegyvere gyanánt.

A nyilazásba — mondja krónikaírónk — helyezik minden reménységüket — *tutta la loro speranza* — s hogy abban ügyességüket el ne veszítsék — *per non perdere la destrezza del reggere l'arco* — fejükön sisakot nem viselnek.²

A magyar sisak alakja az egész középkoron át hegyben végződött s így keleti típusu,³ valamint keleti eredű volt az egyenes kard is.

A görbe kardok elterjedésével a sisakban is állt be változás, de nem az alakjában, mert ez mindig a hegyes maradt, hanem azt szemernyővel orr-, arc- és nyakszirtvédővel látták el.⁴

A harci egyenruhájukra nézve ezeket jegyzi meg Matteo: kordoványból való köntöst viselnek — *portano generalmente farsetti di cordovano* — és ha ez már jól be van kenve, két ujat öltenek feléje, úgy hogy ez a ruha igen megerősíti és megvédelmezi őket — *e com' è ben unto v'aggiungono il nuovo, e poi l'altro e appresso l'altro, e per questo modo li fanno forti e assai difendevoli*...⁵

***

¹ Bárczay Oszkár i. m. 603. l. ² VI. 54. A szegény se sodronyt, se sisakot nem hordott, hanem báránybőr-süveget. Békefi R. dr. 1901/2 II. f. egyet. előadásai. ³ Bárczay O. i. m. 616. l. ⁴ U. a. i. m. 616—618. l. L. a. 133. ábrát. 617. l. ⁵ VI. 54. L. függ. 75. l. 15—20, 76. l. 1—7.

*Gli Ungheri hanno le gregge de' cavalli
grandissime...*

«A magyaroknak igen nagy lónyájai vannak, de lovaik nem nagyok és ezekkel szántanak és munkálják a földet...» — *e coi loro cavalli arano e governano il lavoro della terra...*

Tehát nemcsak a háborúban, hanem a gazdaság terén is hasznos állat volt nekik a ló.

Háborúban a lovakat együtt tartják, egyik lábukat megkötözik s egy a földbe szúrt kis karóhoz erősítik — *e tutti gli nudriscono a stare stretti insieme, e legati per l'uno de' piedi, sicchè in catuna parte con uno cavigliolo fitto in terra li possono tenere.*¹

A lovakat tehát mindig készenlétben tartják s csak így érthető meg a fent említett gyorsaság, melylyel az ellenők föllázadt trevisoiakat verték meg.

A honfoglaló magyarok is nagy gondot fordítottak a lovaikra, mert «...háború idején a szükséges lovakat magukhoz véve s béklyóba téve turk sátraik közelében őrzik a had rendezéséig...»²

És a háborúról írván, mondja Bölcs Leo, hogy a turkok «gyalog megállani nem bírának, mint kik ló hátán növekedtek föl».³

Ha pusztávidékre mennek, mondja Matteo, a lovakat hosszú, pánczélforma nyereggel, melyet szíjak segítségével tartanak össze, látják el — *usano selle lunghe a modo di barde, congiunte con usolieri.*⁴

A pusztákon a lovas és ló sátor nélkül, szabad ég alatt meghál s ha szép az idő, megoldják a nyereg

¹ VI. 54. ² Bárczay O. i. m. II. kötet 437. Bölcs Leo: Taktika 53. ³ U. a. i. m. 440—441. I. Taktika 63. ⁴ VI. 54, bőrből vagy vasból való vért, mely a ló nyakát és szügyét takarja. Marczali Henrik: A magy. tört. kútforrások kézikönyve, 226. l.

sziját s az így megoldott nyeret használják vánkos gyanánt — *e in tempo sereno aprono le bande delle loro selle a modo di barda, e fannosene materasse.*

Ha pedig esős az idő, a nyeregnek vagy az egyik, vagy mindket része szolgál nekik takarónak — *o dell'una parte o d'amendue si fanno coperta.*¹

Kétséget nem szenved, hogy Matteo szemtanúja volt a magyar tábori életnek, mert különben nem adhatná meg nekünk ily részletes tudósítást a magyarok hadi szokásairól.

A nyereg után következik a patkó tárgyalása.

Matteo az aversai ostrom (II. náp. had.) leírásánál írja, hogy Nagy Lajos több szerszám, «de kiválóan patkók és szegek» — *e specialmente di ferri di cavalli e di chiovi* — hiányában kénytelen volt azt abbahagyni.²

A patkót ismerték a honfoglaló magyarok is.

Bölcs Leo mondja, hogy a nyeregről «vaskengyel és tarsoly függött, melyben lópatkót s a szükség szerint 3—4 napra való élelem van».³

Abból, hogy a magyar sírokban lópatkót nem találtak, nem következik, hogy az ismeretlen volt a honfoglalók előtt. Tudjuk, hogy a honfoglalók eleinte csak az Alföldet szállták meg s ez lehet oka annak, hogy a talaj, melyen éltek, nem lévén köves, a lovaikat sem látták el patkóval.⁴

Matteo szavait «*per mancanza etc.*» csak úgy kell fölfogni, hogy a király tartalékpatkói az aversai vár ostrománál már elfogytak, tehát előbb megvoltak.

Milyen volt a lovak tápláléka? Fű, széna, szalma azoknak a rendes élelmezése, gabona csak akkor, ha

¹ VI. 54. ² I. 60. ³ Bárczay O. i. m. 633. l. ⁴ Bárczay O. i. m. u. o.

keletnek mennek és nagy pusztaságokon kelnek át — *con poca biada: massimamente quando usano d'andare verso levante, e valicare i luoghi deserti.*¹

A lovakat a teherhordásra is használják, de a terhük csak kis szekerekből áll — *e tutte loro some sono carrette.*²

Különben ő reájuk az időjárás minősége nincs semminemű befolyással, köztük sokat kiherélnek, mert ezáltal kitartóbbakká és szelidebbekké válnak — *e molti ne castrano, che si mantengono meglio, e sono più mansueti.*³

***

... grande moltitudine di buoi e di vacche.

A magyarok hadi élelmezéséről is bő tudósítást hagyott ránk Matteo.

Csakhogy ő különbséget tesz a pusztá vidékeken és a lakott, művelt országokban használt magyar tábori ellátás között.

A pusztákon az élelemmel jól el vannak látva s ennek oka az, hogy Magyarországon igen sok ökör és tehén tenyészik — *e la cagione di ciò... è questa, che in Ungheria cresce grande moltitudine di buoi e di vacche.*

Ezekkel nem munkálják a földet s mivel bő a legelőjük, hamar megnőnek és meghíznak. Ezeket megölik s a bőrjükből és zsírjukból nagy kereskedést űznek. A húsukat pedig megsütik nagy üstökben; s ha már megsült és besózták, elválasztják a csontoktól, megaszalják kemenczékben, vagy másutt és ha száraz, finom porrá zúzzák és elteszik. És ha nagy sereggel mennek át a pusztaságokon, a hol élelmet nem találnak, magukkal visznek fazékokat és más rézedényeket és mindenki-

¹ VI. 54.   ² U. o.   ³ U. o. L. függ. 76. l. 7—28.

nél megvan egy zacskó ilyen porból hadi élelmezésnek, azon felül a király is vitet szekereken nagy mennyiséget.

És ha folyóhoz érnek, vagy más vízhez, ott megállnak, megtöltik edényöket vízzel, azt fölforraltják s ha forró, dobnak belé húsport az összegyűlték száma szerint. A por megdagad s egy-két maroknyiból tele lesz az edény valami sűrű tésztafélével, a mely nagyon tápláló erejű és képes az embert jó erőben tartani kevés kenyérrel vagy anélkül is.

Azért nem csoda, hogy a pusztákon, a hol nem találnak élelmet, igen nagy számban és hosszú ideig megélhetnek, mert az emberek ezzel a hússporral, a lovak pedig fűvel, szénával táplálkoznak.

De a mi országunkban, a hol bort, kenyeret és friss húst kapnak, megúnják azt az ételt, a mely igen jó nekik a pusztákon; erkölcsük megváltozik és nem bírnának már megélni abból a szárított táplálékból. Nagy sokaságban nem élhetnének meg a mi országunkban, mert a városok és a várak meg vannak erősítve, szűk a mező és az emberek talpra vannak. Ebből következik, hogy minél többen jönnek, annál gyorsabban fogy meg a számuk a nélkülözés miatt.¹

A trevisói ostromnál történt események alapul szolgáltak Matteónak arra, hogy ezen utóbbi gondolatait kifejezze.

***

baronaggi ...

A magyarok egy igen nagy népet alkotnak. — *Gli Ungheri sono grandissimi popoli.* «Manapság az olaszok bámulják a lovagok sokaságát, a mely követi Magyar-

¹ VI. 54. L. a. függelék. 76. l. 29—32, 77. l. 1—32.

ország királyát, midőn ellenségei ellen fegyveresen lovagol.»¹

Egy XIV. századbeli olasz ember szemében volt is egy csodálatos látvány egy egységes királyság hadseregének megjelenése a király személyes vezérlete alatt, pláne egy olyan olasz ember szemében, ki egy itáliai szabad guelf városnak volt a lakosa.

A magyarok «báróságok» — *baronaggi*, megyék — alatt állanak. A megyéket nem töltik be örökösen, élethossziglan — *e le baronie d'Ungheria non sono per successione nè a vita* — hanem a király adományozza, vagy elveszi azokat tetszése szerint. Régi szokásból megtudja minden «báró» (főúr) és minden község — *Comune* — hány lovast köteles kiállítani, úgy hogy háború alkalmával mindenki tisztában van a maga kötelelességével.²

Már fentebb megemlítettem, hogy Nagy Lajos a trevisoi ostrom sikertelensége után visszatért Magyarországra. Itt a veneziai háború folytatására 30 gazdag bárót — *grandi Baroni* — szemelt ki, hogy ezek váltakozva minden harmadik hónapban kövessék egymást a fővezérletben. A három hónapból csak kettő esett a tényleges szolgálatra, mert a harmadikat az utazás vette igénybe.

Matteo a lovasok számát, a melylyel minden báró rendelkezett, 5000-ben állapítja meg.³

A viszonyt, mely a magyar király és alattvalói között fennállott és a felségjogokat, melyeket az előbbi gyakorolt, krónikaírónk igen jól ismerte s midőn ezek fölött az olaszok csodálását akarja kifejezni, nem tesz egyebet, mint a saját bámulását árulja el.

¹ VI. 54. L. függ. 75. l. 1—15.   ² U. o.   ³ VII. 28.

FÜGGELÉK.

Come si reggono gli Ungheri in oste.

(*Matteo Villani. VI. 54.*)

E'PARE cosa maravigliosa agl' Italiani ne'nostri dì, a udire la moltitudine de'cavalieri che seguitano il re d'Ungheria quando cavalca in arme contro i suoi nemici. E però, avvegnachè gli antichi fossero di queste cose più sperti, per lo lungo trapassamento di quella memo- 5 ria qui ne rinnoveremo alcuna cosa, per levare l'ammirazione de'moderni. Gli Ungheri sono grandissimi popoli, e quasi tutti si reggono sotto baronaggi, e le baronie d'Ungheria non sono per successione nè a vita, ma tutte si danno e tolgono a volontà del signore; e hanno per 10 loro antica consuetudine ordinate quantità di cavalieri, de'quali catuno barone, e catuno Comune hanno a servire il loro re quando va o manda in fatti d'arme, sicchè il numero e'l tempo del servizio catuno sa che l'ha a fare. E perocchè alla richiesta del signore subitamente 15 senza soggiorno o intervallo conviene che sieno mossi, per questo quel Comune e quello barone ha diputato quelli che a quel servizio debbino continovo stare apparecchiati di doppi cavalli, e chi di più, e di loro leggieri armi da offendere, cioè l'arco colle frecce ne'loro 20

turcassi, e una spada lunga a difensione di loro persone. Portano generalmente farsetti di cordovano, i quali continovano per loro vestimenta, e com'è ben unto; v'aggiungono il nuovo, e poi l'altro e appresso l'altro, e per
5 questo modo li fanno forti e assai difendevoli. La testa di rado armano, per non perdere la destrezza del reggere l'arco, ov'è tutta la loro speranza. Gli Ungheri hanno le gregge de' cavalli grandissime, e sono non grandi, e co' loro cavalli arano e governano il lavorio della terra,
10 e tutte loro some sono carrette, e tutti gli nudriscono a stare stretti insieme, e legati per l'uno de' piedi, sicchè in catuna parte con uno cavigliolo fitto in terra li possono tenere, e il loro nudrimento è erba, fieno, e strame con poca biada; massimamente quando usano d'andare
15 verso levante, e valicare i luoghi deserti. E andando verso quei paesi, usano selle lunghe a modo di barde, congiunte con usolieri; e quando sono in que' cammini disabitati e ne' loro eserciti, l'uomo e' il cavallo in sul campo a scoperto cielo fanno un letto senz'altra tenda
20 e in tempo sereno aprono le bande delle loro selle a modo di barda, e fannosene materasse, e sopr'esse dormono la notte; e se'l tempo è di piova, che di rado avviene, o dell'una parte o d'amendue si fanno coperta, e' loro cavalli usi a ciò non si curano di stare al sereno
25 e alla piova, e non hanno danno in que' paesi che di rado vi piove; altrove non è così, ma pure comportano meglio i disagi; e molti ne castrano, che si mantengono meglio, e sono più mansueti.

Di loro vivanda con lieve incarico sono ne' deserti
30 ben forniti, e la cagione di ciò e la loro provisione è questa, che in Ungheria cresce grande moltitudine di
32 buoi e di vacche, i quali non lavorano la terra, e avendo

larga pastura, crescono e ingrassano tosto, i quali elli uccidono per avere il cuoio, e'l grasso che ne fanno grande mercatanzia, e la carne fanno cuocere in grandi caldaie; e com'ell'è ben cotta e salata, la fanno dividere dall'ossa, e appresso la fanno seccare nei forni o in 5 altro modo, e secca la fanno polverizzare e recare in sottile polvere, e così la serbano; e quando vanno pe'deserti con grande esercito, ove non trovano alcuna cosa da vivere, portano paiuoli e altri vasi di rame, e catuno per sè porta uno sacchetto di questa polvere 10 per provisione di guerra, e oltre a ciò il signore ne fa portare in sulle carrette gran quantità; e quando s'abbattono alle fiumane o altre aque, quivi s'arrestano; e pieni i loro vaselli d'aqua, la fanno bollire, e bollita, vi mettono suso di questa polvere secondo la quantità 15 de'compagni che s'accostano insieme: la polvere ricresce e gonfia, e d'una manata o di due si fa pieno il vaso a modo di farinata, e dà sustanza grande da nutrire, e rende gli uomini forti con poco pane, o per se medesima senza pane. E però non è maraviglia perchè gran 20 moltitudine stieno e passino lungamente per li deserti senza trovare foraggio, chè i cavalli si nutricano coll'erbe e col fieno, e gli uomini con questa carne martoriata. Ma ne'nostri paesi ove trovano il pane e il vino e la carne fresca, infastidiscono il loro cibo, il quale per 25 dolce usano ne'deserti; e però mutano costume, e non saprebbero vivere di quell'impastata vivanda, e però non potrebbero in tanto numero ne'nostri paesi durare, che le città e le castella sono forti, e i campi stretti e le genti provvedute; e però avviene, che, quanti più in 30 numero di qua ne passano, più tosto per necessità di vita si confondono.

La loro guerra non è in potere mantenere campo, ma di correre e fuggire e cacciare, saettando le loro saette, e di rivolgersi e di ritornare alla battaglia. E molto sono atti e destri a fare preda e lunghe cavalcate, e
5 molto magagnano colle saette gli altrui cavalli e le genti a piedi, e per tanto sono utili ove sia chi possa tenere campo, perocchè di fare guerra in corso e tribolare i nemici d'assalto sono maestri, e non si curano di morire, e però si mettono a ogni gran pericolo. E quando
10 le battaglie si commettono, sempre gli Ungheri si tengono per loro, e combattono, partendosi a dieci o quindici insieme, chi a destra e chi a sinistra, e corrono a fedire dalla lunga con le loro saette, e appresso in su'loro correnti cavalli si fuggono, e solieno andare
15 senza insegna o alcuna bandiera, e senza stromento da battaglia, e a certa percossa di loro turcassi s'accoglievano
17 insieme».¹

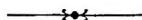
¹ Tudtomra ezt a fejezetet közölték :

Cesare Cantù : Storia universale. Tomo XIII. 1049—1052. l. Torino. 1844.

Marczali Henrik : A magyar történet kútfőinek kézikönyve. 225—230. l.

TARTALOM.

1. A renaissance hatása az írókra	3
2. A Villani-féle krónikák	6
3. Giovanni és Matteo Villani	9
4. Az Anjou-család nápolyi ága Giovanni és Matteo krónikáiban ...	18
5. Nagy Lajos Italiában Giovanni Villani krónikája alapján	24
6. Magyar művelődéstörténeti mozzanatok Giovanni krónikája alapján	34
7. Magyar művelődéstörténeti mozzanatok Matteo krónikája alapján...	54
Függelék : «Come si reggono gli Ungheri in oste». Matteo V. VI. 54.	75

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK.

1. Galeotto «*De egregie, sapienter et iocose dictis ac factis Matthiae Regis*» című műve, mint művelődéstörténeti kútfő. Írta: BRUCKNER GYÖZÖ. Budapest, 1901.
2. *A magyar művelődés a XV. században.* Antonio Bonfini *Rerum Hungaricarum Decadesé-nek* alapján. Írta: CSÁSZÁR MIHÁLY. Budapest, 1902.
3. *Erdély pénz- és hadügyi János Zsigmond korbán.* Az «Erdélyi Országgyűlési Emlékek» alapján. Írta: BARTHOS KÁLMÁN. Kolozsvár, 1902.
4. *A magyar művelődés I. Ferdinánd korbán.* A «Magyar Országgyűlési Emlékek» alapján. Írta: PEREPATITS ISTVÁN. Budapest, 1902.
5. *Erdély művelődése I. és II. Rákóczy György korbán.* Az «Erdélyi Országgyűlési Emlékek» alapján. Írta: KOPF TIBOR. Nyitra, 1903.
6. *A História Énekek művelődéstörténeti vonatkozásai.* Írta: PINTÉR JENŐ. Budapest, 1903.
7. *Oldh Miklós levelezésének művelődéstörténeti vonatkozásai.* Írta: NOSZKAY ÖDÖN. Érsekújvár, 1903.
8. *Oldh Miklós Hungáriája, mint művelődéstörténeti kútfő.* Írta: BALOGH MARGIT. Budapest, 1903.
9. *Marino Sanuto «Diarii»-jének magyar művelődéstörténeti vonatkozásai.* Írta: BENISCH ARTHUR. Budapest, 1903.
10. *A szent István, szent László és Kálmán korabeli törvények és xsinati határozatok forrásai.* (Függelék: A törvények szövege.) Írta: ZÁVODSZKY LEVENTE. Budapest, 1904.
11. *Ghimesi Forgách Ferencz váradai püspök évkönyvei, tekintettel művelődéstörténeti adataira.* Írta: BARTFAI SZABÓ LÁSZLÓ. Budapest, 1904.
12. *Buda város jogkönyve.* Írta: DAVORI RELKOVIĆ NÉDA. Budapest, 1905.
13. *A nagybányai ev. ref. főiskola története 1547—1755.* (Függelék: *Matrix illustris scholae Rivulinae.*) Írta: THURZÓ FERENCZ. Nagybánya, 1905.
14. *Gyulafy Lestár történeti maradványainak művelődéstörténeti vonatkozásai.* Írta: SEBESTYÉN JÓZSA. Budapest, 1905.
15. *Az erdélyi száz városok közgazdasági viszonyai a nemzeti fejedelemség megalakulásáig.* Írta: HORVÁTH JENŐ. Békés-Gyula, 1905.

